

Växjö universitet

Institutionen för Humaniora

Religionsvetenskap

Magisteruppsats

Handledare: Lennart Johnsson

Examinator: Stefan Arvidsson

VT 2008

Läran tidsandan och nätverken

En litteraturstudie av kyrkan i samhället 1800-1870

Lars Gunnar Pahlm

Abstract

Title: Läran, tidsandan och nätverken. En litteraturstudie av kyrkan i samhället 1800-1870.

The doctrine, the spirit of time and the networks

A study of literature concerning the church in society 1800-1870

Writer: Lars Gunnar Pahlm

Instructor: Lennart Johnsson

Examiner: Stefan Arvidsson

The period of church awakening in Sweden during the first half of the nineteenth century, has had a great influence on the Swedish society. During that time certain persons are to be noticed. Peter Fjellstedt and Peter Wieselgren, priests in the Swedish Church, are among those who were of special importance. But even the British preacher George Scott and later the Swedish layman Carl-Olof Rosenius became aware of the importance of networking. They all felt a call from God to preach a message of redemption and restoration. The people of Sweden were at that time under a burden of poverty, drunkenness and social destitution and thousands of people were touched by the message and had their lives changed.

This study is concentrated on the reason why this movement started and how it continued during the first 60 years of the nineteenth century. I look at the importance of the doctrine (läran), the spirit of time (tidsandan) and the networks (nätverken).

The conclusion is that the inheritance of Luther together with European pietism has been the reason for the reception of the message among people in general. The networks played a great role especially all the letters written by Fjellstedt and Wieselgren.

1. Inledning	5
1.1 Litteratur och tidigare forskning	5
2. Problemformulering	6
3 Syfte, metod och avgränsningar	7
4. Teoriavsnitt	8
4.1 Max Webers utgångspunkt	8
4.1.1 Rationalism i västvärlden	9
4.2 Liberalismen	9
4.3 Grunderna i 1800-talets teologi	10
4.3.1 Konfessionen och synen på försoningen.....	10
4.3.2 Luthers kallelsetanke	11
5. Den evangeliska väckelsen på 1800-talet	12
5.1 En översikt.....	12
5.2 Engelska kontakter av betydelse för kyrkan	13
5.3 Rörelsen bland vanliga människor.....	16
5.4 bildandet av missionsföreningar	17
5.4.1 Östra Smålands Missionsförening	17
5.4.2 Projekt och verksamhet	17
5.5 Sammanfattning och analys av kapitlet.....	19
6. Nätverket i den evangeliska rörelsen i Sverige	20
6.1 Emelie Petersen, Mormor på Herrestad (1780-1859).....	20
6.2 Peter Fjellstedt (1802-1881)	21
6.3 Peter Wieselgren(1800-1877)	27
6.3.1 Wieselgren och folkkyrkerheten	28
6.4 Carl-Olof Rosenius(1816-1868) och George Scott(1804-1874)	32
6.5 Jönköpings traktatsällskap	33
6.6 Fortsättningen med Paul Peter Waldenström (1838-1917)	34
6.7 Sammanfattning av kapitlet.....	35

7. Diskussion	39
7.1 Läran	39
7.2 Tidsandan	39
7.3 Nätverken.....	40
7.4 Slutsats	41
Referenser	42

1. Inledning

Landsbygden i Sverige förändras radikalt under 1700-talets senare hälft. Det var där man också fann den största delen av befolkningen. Fram till mitten av 1700-talet hade byarna varit tegskiftade, som innebar att byns mark skulle delas upp rättvist och alla skulle ha en del av jordbruksmark, ängsmark osv. Det innebar att man i byn var tvungen att ha ett nära samarbete mellan gårdarna då det gällde sådd, slåtter och skörd. Mellan åren 1757-1762 genomfördes storskiftet med syftet att reducera antalet jordlotter och det genomfördes på frivillig väg. Diskussioner förekom om hur man bäst skulle kunna rationalisera användningen av marken i landet men när allt kom omkring, passade storskiftesreformen bäst i jordbruksbygder, som Skåne. Några år efter sekelskiftet mellan 1803 och 1807 infördes enskiftet och slutligen 1827 kom det laga skiftet vilket innebar en mer flexibel tolkningsram. Skiftesreformerna kom att påverka landskapsbilden radikalt genom att byar sprängdes, gårdar flyttades ut och många bönder tvingades flytta från bygemenskapen som man hade levt med i flera hundra år. Det blev en förflyttning från enhet till självständighet.¹ Ideologiskt påverkades också nationen av den politiska och religiösa liberalismen. Industrialismen hade börjat på vissa håll, men Sverige låg långt efter länder som England och Tyskland. Folkskolereformen 1842 kom att innebära att läs- och skrivkunnigheten bland framför allt de mindre bemedlade ökade markant. Nya samhällsklasser växte fram i takt med att industrialiseringen och gruvnäringen tog fart på många platser i landet. Omständigheterna gjorde att en del ledande personer fruktade för att identitetsbandet mellan kyrkan och samhället skulle komma att förändras.²

I den här uppsatsen har jag valt att se på kyrklighetens utveckling i Sverige från 1800-talets början och cirka 70 år framåt i tiden. Jag vill försöka klargöra och beskriva interaktionen mellan olika personer i de nätverk som växer fram under denna period.

1.1 Litteratur och tidigare forskning

Det finns en del tidigare forskning inom ämnesområdet speciellt när det gäller enskilda svenska personer och deras verksamhet. En bok som öppnade mitt intresse för nätverksbyggande var Göran Åbergs bok *Emelie Petersen "Mormor på Herrestad" och*

¹ Behre, Göran, Larsson, Lars-Olof, Österberg, Eva. *Sveriges Historia 1521-1809*. 1999. s. 223ff.

² Walan, Bror. *Församlingstanken i Svenska Missionsförbundet*. 1964. s. 17f. ; Behre, Göran, Larsson, Lars-Olof, Österberg, Eva. *Sveriges Historia 1521-1809*. 1999. s. 223ff.

hennes nätverk (Åberg 2005) som jag läste i början av året. Emelie Petersens hem var som ett andligt växthus dit många personer sökte sig för att få inspiration och möta likasinnade under första hälften av artonhundratalet.

En bra översikt över periodens historia får man genom att läsa band 6 och 7 av *Sveriges Kyrkohistoria* (Jarlert 2001; Bexell 2003). En annan bok som varit till hjälp då det gäller den regionala anknytningen är Göran Åbergs *Växjö stift i historia och nutid* (Åberg 2007). När det gäller speciella personer som jag valt att beskriva i min uppsats, så har jag använt mig av till exempel Olaus Brännströms *Peter Fjellstedt. Mångsidig men entydig kyrkoman*. (Brännström 1994) samt *Phénoménen Peter Wieselgren* av Lars Aldén, Peter Aronsson & Lennart Johansson. (Aldén, Aronsson, Johansson 2002). En äldre bok som förutom historia innehåller avskrifter av brev från olika personer i de nätverk jag valt att studera, är Nils Rodéns bok *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871, del I*. (Rodén 1952). Rodén ger en intressant bild av samtiden genom att både berätta om det som hände på riksplånet och i den lokala verksamheten.

2. Problemformulering

Jag vill göra en deskriptiv analys av några orsaker till kyrkans förändring i Sverige under första hälften av 1800-talet, med ett hermeneutiskt förhållningssätt.

Tre huvudlinjer finns i min undersökning:

Läran, Tidsandan och Nätverken

Mina frågeställningar utifrån huvudlinjerna är:

- Läran: Luther och protestantismen hade präglat vårt land sedan reformationen. Hur påverkade arvet från Luther kyrkan vid denna tid? Den evangeliska rörelsen, med betoning på omvändelse och ett liv präglat av detta, hur påverkades den av Luthers läror?
- Tidsandan: Har arvet från upplysningen, franska revolutionen och liberalismen, påverkat kyrkan? Var den evangeliska rörelsen och dess ledare påverkade av tidsandan?
- Nätverken. Hur byggdes de upp? Vilken betydelse hade de? Vilka fanns med?

Följdfrågor till ovanstående kan då bli:

Finner man någon gemensam filosofi hos ledarna eller någon gemensam moral eller etik?

Finner man spår av idealism?

Grunden för mina frågeställningar har jag hämtat från Max Weber och två av hans böcker: *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda*. (Weber 1978 [1934]) och *Religionen, rationaliteten och världen*. (Weber 1996 [1920]). Jag har försökt koppla ihop Webers tankegång med liberalismens frihetssträvanden samt med det lutherska arvet som präglat kyrkan i Sverige.

Följande påståenden kan man då få fram:

- Gud är intresserad av livet även det profana.
- Människans fria vilja öppnar möjligheten att våga tänka annorlunda
- En fast karaktär, klarsyn och högt utvecklade etiska kvaliteter ger handlingskraftiga och risktagande ledare.

3 Syfte, metod och avgränsningar

Syftet är att se på utvecklingen av den kyrkliga rörelsen med betoning på ledarskapet, mellan år 1800 till 1870. Metoden jag valt är att göra en deskriptiv analys av den evangeliska rörelsen i Sverige, med en viss betoning på Småland, från år 1800 och 70 år framåt. Jag vill också göra en jämförelse mellan liberalismens idéströmningar, Max Webers tankegång om protestantismens betydelse för det nya 1800-talssamhället och Luthersk teologi i den framväxande rörelsen. Det bildas nätverk, till synes ostrukturerat och ganska planlöst, men dessa band får en stor betydelse för rörelsens trovärdighet och utveckling i landet.

Metoden är framförallt litteraturstudium och de brev som jag funnit skrivna av eller till några av 1800-talet kyrkliga folkledare.

På grund av materialets storlek och tidsramarna har jag valt att avgränsa mig till ett mindre antal personer än jag tänkt från början. Perioden är vald till 1800-1870 med tanke på att frikyrkorörelsen inte ännu kommit igång i landet. Det finns således ingen tydlig gränsdragning mellan olika riktningar inom den evangeliska rörelsen i Sverige.

4. Teoriavsnitt

4.1 Max Webers utgångspunkt

Weber talade sig varm om protestantismens betydelse för den ekonomiska framväxten i Västeuropa. I och med Martin Luthers framträdande i 1500-talets katolska Tyskland skedde något revolutionerande. Han stod relativt ensam upp mot den kolossala maktapparatur som Katolska kyrkan utgjorde. Hans frimodighet fick med sig andra som dittills inte vågat men som tack vare Luther såg att det faktiskt var möjligt. Det blev en frigörelse inte bara på det andliga området utan även en frihet från ekonomisk traditionalism.³ Protestanterna vågade även ställa sig i ett risktagande, man var helt enkelt inte rädd att göra bort sig och därför lyckades man. Få katoliker var intresserade av detta. De var istället intresserade av humanistisk utbildning som upplevdes som mycket tryggare. Om man jämförde protestanter med katoliker så var det generellt fler som hade högre utbildning hos protestanterna. Nationella minoriteter hade tidigare lyckats bra i Europa. Vi kan till exempel nämna judarna som under många år fått ägna sig åt ekonomiska intressen. Huguenoterna i Frankrike är ett annat exempel på minoritetsfolk som skaffat sig framgång. Kväkarna i England ytterligare ett annat.⁴

Kalvinismen utövade också en stor roll i ekonomiskt avseende. Kyrkan ville ha större kontroll av folket och det verkade enligt Weber leda till en ökad ekonomisk välgång.⁵ När Kalvinismen sedan flyttar över till Nordamerika så leder det till en ekonomisk tillväxt även där. Weber kallar detta för att leva i den kalvinistiska diasporan.⁶

På 1700-talet spirade pietismen på många håll i Europa. Pietisterna kombinerade djup fromhet med ett starkt utvecklat affärssinne vilket också ledde till en ekonomisk framgång.⁷

När man närmare skall beskriva kapitalismens anda i protestantismen så menas inte bara strävan efter att tjäna pengar för ett egoistiskt njutande. Inkomster är istället ett tecken på

³ Weber, Max. *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda*. 1978 (1934). s. 18

⁴ Ibid. s. 19

⁵ Ibid. s. 18

⁶ Ibid. s. 21

⁷ Ibid. s. 21

duglighet.⁸ Att vilja arbeta mer och effektivare leder inte alltid till att man blir uppskattad av sina arbetskamrater. Metodisterna i 1700-talets England fick sina arbetsredskap förstörda av arbetskamrater på grund av sin alltför stora arbetsvillighet.⁹ Men vad som krävs för att lyckas är enligt Weber: en fast karaktär, klarsyn, handlingskraft och högt utvecklade etiska kvaliteter. Det var bärare av dessa förmågor som hade den kapitalistiska andan och kunde förändra de omständigheter man befann sig i. Det var människor som fostrats i livets hårda skola vilka var beräknande och modiga på samma gång, men framför allt karaktärsfasta och pålitliga.¹⁰

4.1.1 Rationalism i västvärlden

Webers helt dominerande intresse var att förklara den västerländska civilisationens rationalistiska egenart. Framför allt gäller det i fråga om det ekonomiska handlandet. Genom att undersöka religionernas relation till ekonomi och social skiktning ville han finna jämförelsepunkter med den västerländska utvecklingen. På så sätt ville han göra en uppskattning av betydelsen av de element i religionens ekonomiska etik i Västerlandet, där det finns skillnader jämfört med andra religioner. De idealtypiska skillnader som främst intresserar honom är mellan den aktiva asketismen som typisk för Västerlandets religion, och mystiken som typisk för Orientens religioner.¹¹

4.2 Liberalismen

Liberalismen uttalar sitt stöd för den enskilda människans autonomi och möjlighet till egna handlingar. Det är den enskilda människan som har ett samvete och gör moraliska överväganden. Hon gör rationella val utifrån sina överväganden och väljer handlingsvägar efter intresse och vilja. En människa som är fri från restriktioner kan främja ekonomisk tillväxt genom sin egen kreativitet och sin egen inre drivkraft. Fri- och rättigheterna är grundläggande. Det måste finnas garantier att inte statsmakterna överskrider sina befogenheter och missbrukar sin makt i ett samhälle för att trygga den enskildes autonomi. En viss gemensam ordning är dock nödvändig för att bland annat upprätthålla tilltro till överenskommelser mellan individer. Alla individer är och skall behandlas som jämlikar. Normen är att rättigheterna skall äga universell giltighet.¹²

⁸ Ibid. s. 25

⁹ Weber, Max. *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda*. 1978 (1934). s. 30

¹⁰ Ibid. s. 32

¹¹ Weber, Max *Religionen rationaliteten och världen*, 1996 (1920), s. 15

¹² Neergard, A. Stubbergaard, Ylva. (red.) *Politiskt inflytande*. 2000 s. 22 f.

4.3 Grunderna i 1800-talets teologi

4.3.1 Konfessionen och synen på försoningen

Försoningen, frälsningen, är det mest centrala i den kristna kyrkans lära. Grundläggande är föreställningen att Jesus inte bara dog för sin egen övertygelse utan att hans död även var en ställföreträdande död för oss. Detta tänkande grundar sig på den gammaltestamentliga synen där offer beskrivs som ett medel till att återställa förhållandet mellan Gud och människan. Jesus har i den kristna traditionen en frälsande uppgift som han slutför genom sin död och uppståndelse. Kyrkofadern Irenaeus uttrycker att Jesus är den bild efter vilken människan skapats och människans bestämmelse är att utvecklas till Kristuslikhet.¹³ Människan hindras till detta av att hon blivit en fånge under djävulens makt och under döden. Kristus har genom att trotsa det onda utan ett ge efter för det intill sin död på korset, besegrat det ondskans ursprung. Han har därigenom befriat människan till ett evigt liv. Människan blir upprättad i sitt förhållande till Gud.

Den svenska kyrkoledaren Paul Peter Waldenström kritiserade den s.k. objektiva försoningsläran på 1870-talet vilket ledde till en bitter strid inom kyrkan och nyevangelismen i Sverige. Läran har sin grund i det sätt på vilket Anselm av Canterbury (1033-1109) tolkade Jesu död. Jesu död var en ställföreträdande gottgörelse som krävdes för att Guds kränkta ära skall återställas. Med andra ord kallat den objektiva försoningsläran.¹⁴ Waldenström, däremot påstod att det inte är Gud som behöver försonas utan människan som behöver försoning. Han talade om nåden och rättfärdiggörelsen i Kristus som den troende får ta emot och leva i. Waldenström framhöll att med försoning avses människans sinnesändring. Under 1800-talet var detta sätt att uppfatta försoningen nytt och radikalt vilket skapade en stor debatt i såväl kristna som i sekulära tidningar.¹⁵

Carl Olof Rosenius(1816-1868), ledare inom nyevangelismen vid mitten av 1800-talet, var starkt präglad av den Lutherska synen på synd och nåd. Enligt Rosenius är den kristne i en daglig kamp mot synden och i en kamp för att få leva i en innerlig gemenskap med Kristus.

¹³ Hägglund, Bengt. *Teologins historia*. 1981. s 30

¹⁴ Ibid. s. 143. ff och www.ne.se 080831

¹⁵ Hägglund, Bengt. *Teologins historia*. 1981. s 367f

Bibeln var för Rosenius det främsta nådemedlet och hjälpen för den kristnes dagliga vandring.¹⁶

4.3.2 Luthers kallelsetanke

Luther lägger in andra värden i det som kyrkan kallar för *kallelsen*. Kallelsen innebär inte bara strikt *andliga* yrken såsom präst eller viljan att gå i kloster. Eftersom Gud är intresserad av hela livet innefattar kallelsen även det profana yrkesvalet. Tanken om yrke i betydelsen livsuppgift har inte kunnat påvisas hos de antika folken eller inom den katolska kyrkan. Däremot blev det hos de protestantiska folken snart allmänt accepterat att man skulle ha ett yrke.¹⁷ Max Weber beskriver detta:

... en sak var otvivelaktigt ny, nämligen pliktuppfyllelsen i de världsliga göromålen som den över huvud taget bästa formen för individens moraliska handlande.¹⁸

Det var inte längre askes som gällde för att leva ett gudfruktigt liv utan pliktuppfyllelsen. De vardagliga, *världsliga* sysslorna är ett yttre tecken på kärlek till nästan. Varje uppgift har samma värde inför Gud oavsett om det är en rent religiös uppgift eller en profan.

När Metodismen kom på 1700-talet med bröderna Wesleys sånger och predikande började man att betona att man faktiskt kan falla ur nåden om man inte lever ett rätt liv. Då kom man återigen att starkare knyta förkunnelsen till att man som kristen bör avstå från vissa saker för att leva ett rätt liv. Det blir alltså en återgång till en viss form av asketism. Det protestantiska spåret Calvinismen och senare Puritanismen talade också om vikten av en asketisk livsföring. Det var detta spår Metodismen tog upp i sin förkunnelse. För den kommande tiden kan man påpeka att den tankegången utgjorde grunden för exempelvis nykterhetsrörelsen.¹⁹

¹⁶ Ibid. s. 366

¹⁷ Weber, Max. *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda*. 1978 (1934), s 36-37

¹⁸ Ibid. s. 37

¹⁹ Ibid. s. 66ff.

5. Den evangeliska väckelsen på 1800-talet

5.1 En översikt

I början av 1800-talet påverkades Sverige av en rad olika religiösa rörelser. I Skottland hade den presbyterianska kyrkan haft en konflikt med stat och kungamakt och en tredjedel av dess medlemmar hade beslutat sig för att lämna kyrkan och bilda *The Free Church of Scotland* 1843.²⁰ I spåren av detta hade en livaktig väckelse börjat och svenska kyrkoledare reste över för att lära och ta intryck av den. Engelskspråkiga traktater²¹ översattes till svenska och började spridas i Sverige. På många platser bildades föreningar, ofta kallade Traktatsällskap, utanför kyrkans ram för att sprida småskrifter och bibeldelar,. Medlemmarna i Traktatsällskapen bar på en grundtanke att alla i Svenska Kyrkan inte var väckta, eller med andra ord troende. De traktater som spreds hade till största delen ett reformert innehåll. I Sverige blev Carl-Olof Rosenius(1816-1868) en centralgestalt för den så kallade nyevangelismen. Rörelsen betonade det protestantiska, lutherska arvet men hade klara kopplingar till såväl pietistisk väckelse som den religiösa liberalismen. Den evangeliska rörelsen mottogs främst i lågkyrkliga stift där pietism och herrnhutism redan tidigare hade inflytande.²² Så var till exempel det Lundensiska stiftet på den tiden känt för sin högkyrklighet medan ärkestiftet i Uppsala hade en mer lågkyrklig hållning. Inom nyevangelismen såg man kyrkfolket som delat i två läger: de som var troende och de som stor utanför. Gränsdragningen gick vid omvändelsen. Från början var man en rent inomkyrklig rörelse med en viss kritik mot Svenska Kyrkans traditionella synsätt. Kritiken mot kyrkan växte och riktade sig bland annat mot den kyrkliga organisationen och i viss mån mot den lutherska församlingssynen. Det fanns bland de väckta en diskussion angående prästens påverkan på sakramenten. Var dopet och nattvarden giltiga även om inte prästen var omvänd, frågade man sig. Vidare poängterade man det allmänna prästadömet's giltighet. Med det menade man allas rätt att aktivt delta eller leda religiösa samlingar.²³

Ledarna inom de olika framväxande rörelserna försökte 1853 organisera sig i Evangeliska Alliansens Svenska Centralavdelning och efter en viss vilshenhet ombildade man 1856 sig i

²⁰ Bexell Olof. *Sveriges kyrkohistoria band 7.*(2003) s. 51

²¹ Traktat eller upprop, småskrifter med evangeliskt innehåll.

²² Herrnhutismen grundades. av Nikolaus. von Zinzendorf 1727 och var likt Pietismen en fromhetsrörelse där man betonade den personliga upplevelsen av Kristus och korset. Se Hägglund, Bengt. *Teologins historia.* (1981). s. 309 f.

²³ Walan, Bror. *Församlingstanken i Svenska Missionsförbundet.* 1964. s. 25f

Evangeliska Fosterlandsstiftelsen(EFS). Samma år bildas också Stockholms Missionsförening som ett organ för den baptistiska inriktningen. Året efter bröt den sistnämnda föreningen med Alliansen på grund av dopsynen och bildade det första icke-lutherska samfundet i Sverige efter Gustav Wasas reformation, det Svenska Baptistsamfundet.²⁴

5.2 Engelska kontakter av betydelse för kyrkan

En av orsakerna till förändringarna i Sverige var de ökande kommunikationerna och därmed kontakterna med övriga Europa och då framför allt Storbritannien och Tyskland. Redan 1807 kom två skotska missionärer till Sverige, av en tillfällighet till synes. John Paterson(1776-1855) och Ebenezer Henderson(1784-1858) hade varit på väg till Indien och missionären William Carey(1761-1834) men på grund av kriget blivit kvar i Danmark.²⁵ De beslöt sig för att åka över till Sverige och började sprida biblar och traktater. I Stockholm bildades Evangeliska sällskapet 1809 med komministern Johan Wætterdahl(1770-1847) som ordförande. Wætterdahl var komminister i Skeppsholmskyrkan och intimt förbunden med herrnhutismen. Han var även medlem²⁶ i Brödraförsamlingen²⁷ i staden. John Paterson bosatte sig i Stockholm och hjälpte det evangeliska sällskapet med att få fram biblar och traktater skrivna på ett folkligt språk. Ebenezer Henderson flyttade till Göteborg där han under några år predikade i det Engelska kapellet. Till kapellets gudstjänster kom även några svenskar, och trots konventikelplakatets förbud för svenska medborgare att vara där så bötfälldes ingen.²⁸ Hendersons fortsatte och bildade även en liten kongregationalistförsamling 1811 där tre svenskar var medlemmar.²⁹ Henderson reste efter några år i Göteborg till Danmark och grundade år 1814 Danmarks första bibelsällskap. Paterson gifte sig 1809 med en svenska och fortsatte sedan till S:t Petersburg 1812, där han arbetade för det Brittiska bibelsällskapet.³⁰

²⁴ Kjellberg, Knut. *Folkväckelse i Sverige*. 1994. s. 165-181, 193; Walan, Bror. *Församlingstanken i Svenska Missionsförbundet*. 1964. s. 28ff.

²⁵ Westin, Gunnar. *Den kristna friförsamlingen i Norden*. 1956 s. 24f.; Kjellberg Knut. *Folkväckelse i Sverige*. 1994. s38 ff

²⁶ Kjellberg Knut. *Folkväckelse i Sverige*. 1994. s39

²⁷ Brödraförsamlingen, eller Evangeliska Brödraförsamlingen bildades av radikala pietister, herrnhutare, på 1730-talet. Rörelsen var en sammanslutning av kristna vilka enats kring tron på betydelsen av Jesu försoningsdöd. En centralgestalt i denna rörelse var svensken Sven Rosén, som senare utvandrade till Amerika. Konventikelplakatet hindrade emellertid deras samlingar. Rörelsen levde trots det kvar och upplevde i början av 1800-talet en renässans i och med att deras brödrasalar blev centrum för en stor frivilligverksamhet. Se: Westin, Gunnar *Den kristna friförsamlingen i Norden*. 1956 s 23f. ; *Norstedts Uppslagsbok* 1999.

²⁸ Westin, Gunnar. *Den kristna friförsamlingen i Norden*. 1956 s. 25

²⁹ Ibid. s. 24f

³⁰ [www.en.wikipedia.org/wiki/John-Paterson_\(missionary\)](http://www.en.wikipedia.org/wiki/John-Paterson_(missionary)) , www.en.wikipedia.org/wiki/Ebenezer_Henderson

En Göteborgspräst, Cornelius Rahmn (1785-1853) kom i kontakt med de skotska frikyrkomännen 1814.³¹ Rahmn beskriver det kyrkliga läget i mörka färger i ett brev till Wætterdahl sommaren 1814. Han skriver:

Den sanna Kristi kyrka är så liten och klen i förhållande till mängden, som antingen blott bekänner eller alldeles förnekar hans namn, att det går över alla föreställningar. I allmänhet talat avtager Kristendomen, men gudlösheten tilltager i proportion. Det värsta är att det onda just kommer ifrån dem som, som borde avstyra det. Men om jag med några vänner församla oss till ett 'prayer meeting' eller andaktsstund, så blir vi förföljda och det heter att man har Conventiclar.³²

Vad som hände Hendersons friförsamling efter 1812 är okänt.³³ Rahmn fortsätter dock att plädera för en fri församlingsbildning, bl.a. i ett brev till Wætterdahl 1817, då han anser att medlemmarna i en kyrka består av dem med en medveten religiös avgörelse. Rahmn ger sig sedan ut som missionär i London-missionssällskapets tjänst. Efter många år återkommer han till Sverige och en prästtjänst i Västergötland.³⁴ Någon egentlig friförsamlingsbildning blir inte av. Frågan om fri församlingsbildning tas upp på riksnivå år 1828, då Kyrkolagskommittén förde fram ett förslag om ändring av lagen. Förslaget leder dock inte till någon lagförändring.³⁵

Den brittiske industrimannen Samuel Owen, även kallad den svenska ångbåtsflottans fader, etablerade sin verksamhet i Stockholm 1806. För sin familj och de hitflyttade arbetarna anställdes år 1826 Joseph Stephan som predikant och andlig ledare. Owen var övertygad metodist och mån om sina närmastes andliga väl. På grund av sin radikalism blev inte Stephan så långvarig i ämbetet utan byttes 1830 ut mot George Scott (1804-1874) som blev pastor i främlingsförsamlingen i huvudstaden.³⁶ Församlingen var dock liten till antalet och Scott sökte sig därför även till det Engelska kapellet, beläget i Kungsträdgården där verksamheten förutom engelsktalande även samlade ett stort antal svenskar. Scott fick möjlighet att predika och efter några månader hade han mod att tillkännage han att han nu skulle förkunna på det svenska språket. Scott började nu med att organisera mötesbesökarna efter metodistisk ordning i olika klasser för omvända och för sökare. Till dessa gav han undervisning och

³¹ Westin, Gunnar. *Den kristna friförsamlingen i Norden*. 1956 s. 26

³² Rahmn citerad i: Westin, Gunnar. *Den kristna friförsamlingen i Norden*. 1956 s. 25

³³ Ibid. s. 26

³⁴ Ibid. s. 26

³⁵ Ibid. s. 26

³⁶ Kjellberg, Knut. *Folkväckelsen i Sverige*. 1994. s. 165f

själavård.³⁷ I praktiken var det olagligt att hålla gudstjänster och samlingar för svenska statskyrkomedlemmar men Scott fortsatte trots det. Han hade nu vunnit en ingång bland de svenska fromma kretsarna. Fler och fler kom till Engelska kapellet och 1838 ansökte Scott tillsammans med Owens om att få bygga en större lokal med plats för över 1000 personer att samlas i. Ärkebiskop Johan Olof Wallin motsatte sig förslaget men trots det vann Scott segern och den nya Betlehemskyrkan stod klar 1840.³⁸ Det första friförsamlingstempleet stod färdigt i Stockholm och det blev ett exempel för frivillighetens möjligheter i vårt land. George Scott blev nu en förebild för den evangeliska rörelsens ledare.³⁹

Predikanten George Scott hade växt upp i England starkt påverkad av metodismens grundare, John Wesleys arbete. Wesleyanerna var kända för att predika omvändelse och bot men ville inte att folk egentligen skulle lämna den anglikanska kyrkan. I praktiken blev ändå resultatet att man i England var tvungen att samlas utanför kyrkans hägn, då de stora skarorna inte fick plats eller ens blev mottagna i den anglikanska kyrkan. I Sverige blev efter år 1839 den svenske fritänkaren Carl-Olof Rosenius Scotts medarbetare. Det hände mycket kring Scott och hans verksamhet. Det han hade gjort var inte uppskattat av alla och 1842, efter tolv år i Sverige, blev han tvingad att lämna landet. På våren 1842 hade han startat tidningen *Pietisten* (den gudfruktiga) tillsammans med Rosenius som kom att bli ett betydande verktyg för den evangeliska rörelsen. Då Scott lämnar sina uppdrag blir det naturligt för Rosenius att ta över tidningen och fortsätta utgivningen.⁴⁰ Gunnar Westin påpekar att Scotts verksamhet var en betydelsefull faktor till den fortsatta utvecklingen i landet.⁴¹

Carl Olof Rosenius är en annorlunda person i och med att han var lekman och inte prästvigd.⁴² Trots det fick hans tankar och skrifter stor betydelse för utvecklingen under hela 1800-talet. Rosenius lära var starkt präglad av den Lutherska synen på synd och nåd. Enligt Rosenius är den kristne i en daglig kamp mot synden och i en kamp för att få leva i en innerlig gemenskap med Kristus. Bibeln var för Rosenius det främsta nådemedlet och hjälpen för den kristnes dagliga vandring. Nyevangelistiska förkunnare, som Rosenius, predikade mot vanekristendomen och för en radikal omvändelse. Carl-Olof Rosenius och George Scott

³⁷ Kjellberg, Knut. *Folkväckelsen i Sverige*. 1994. s. 167f

³⁸ Kjellberg, Knut. *Folkväckelsen i Sverige*. 1994 s. 168; Westin, Gunnar. *Den kristna friförsamlingen i Norden*. (1956) s.27

³⁹ Westin, Gunnar. *Den kristna friförsamlingen i Norden*. 1956. s. 27

⁴⁰ Ibid. s. 28f.

⁴¹ Ibid. s. 28

⁴² Kjellberg, Knut. *Folkväckelse i Sverige*. 1994. s. 171

(1804-1874), träffades första gången sommaren 1839 och efter en tid började Scott och Rosenius samarbeta.⁴³ och när Scott tvingades lämna landet 1842, på grund av missionerandet bland lutherska, svenska medborgare, fick Rosenius driva verksamheten vidare. Rosenius hade med Scotts hjälp startat tidskriften *Pietisten* år 1842 och den kom att bli en betydelsefull källa för den framväxande evangeliska rörelsen i landet.⁴⁴ Tidningen kom vid Rosenius död 1868 att tas över av Paul Peter Waldenström (1838-1917), känd för att vara Svenska Missionsförbundets grundare år 1878.⁴⁵

5.3 Rörelsen bland vanliga människor

På många platser i landet hade frisinnade präster inom kyrkan under mitten av 1800-talet uppmuntrat kyrkfolket till eget bibelläsande och bön.⁴⁶ Här och var hade också intresset vaknat för att ha egna samlingar vid andra tillfällen än vid söndagsgudstjänsten. Kolportörer⁴⁷ med bibelskrifter och annan andlig litteratur hade väckt ett andligt behov hos många människor. Kolportörerna berättade om mission och om besök i länder man knappast förut hade hört talas om. Många församlingsbor intresserade sig för att hjälpa till med understöd åt missionen och önskade också att själva kunna sända ut egna missionärer till främmande länder. I denna miljö fanns viljan att bilda missionsföreningar som utanför kyrkans väggar kunde tjäna som platser för inspiration och andlig gemenskap. Där kunde man samtala, lyssna på föredrag och samla in pengar till mission inom- och utomlands. När konventikelplakatet⁴⁸ avskaffades 1858 hade till exempel Evangeliska fosterlandsstiftelsen (EFS) många kolportörer ute i landet.⁴⁹ Kolportörerna hade en viktig uppgift då de spred bibelskrifter och traktater till vanligt folk. Det fanns nu en frihet att samlas till bön och bibelstudier utanför kyrkans hägn. Problemet var nattvardsfirandet som inte fick utföras av andra än den lokala prästen. Läsarna, som väckelsefolket kallades, ville inte fira nattvard med icke-troende vilket ledde till att man uteblev från kommunionen⁵⁰ i kyrkan. Fanns det en troende präst kunde man gemensamt gå i kyrkans nattvard. Ett problem uppstod av den anledningen att det var lagstadgat att alla skulle

⁴³ Kjellberg, Knut. *Folkväckelse i Sverige*. 1994. s. 172.

⁴⁴ Westin, Gunnar. *Den kristna friförsamlingen i Norden*. 1956. s. 30

⁴⁵ Walan, Bror. *Församlingstanken i Svenska Missionsförbundet*. 1964. s. 24f.

⁴⁶ Se bl.a. Kjellberg, Knut. *Folkväckelse i Sverige*. 1994. s. 19f

⁴⁷ Kolportören reste runt i landet och med sig hade han (eller senare hon) andlig litteratur, bibeldelar och sånghäften. Det hände att kolportören hade egna stugmöten där vederbörande lade ut en text ur Bibeln och ledde sång.

⁴⁸ Konventikelplaket. Det hade varit förbjudet att hålla konventiklar, religiösa sammankomster, utanför kyrkans väggar sedan mitten av 1600-talet.

⁴⁹ www.sv.wikipedia.org/wiki/Evangeliska_fosterlandsstiftelsen 080916

⁵⁰ Kommunion: Nattvardsfirande

gå minst tre gånger om året till nattvarden i kyrkan. De troende valde hellre att samlas i hemmen och fira nattvard i största hemlighet. För att tillgodose det växande behovet som nu uppkommit, bildades nattvardsföreningar på många platser där man tillsammans med en troende präst kunde fira Herrens heliga måltid. Den första kända nattvardsföreningen bildades i Riseberga i Närke år 1860.⁵¹

5.4 bildandet av missionsföreningar

5.4.1 Östra Smålands Missionsförening

Att den evangeliska rörelsen fick sådan ingång i folksjälén berodde kanhända på bildandet av många missionsföreningar i landet. I östra Småland fanns det redan år 1857 40 stycken fria föreningar knutna till Östra Smålands Missionsförening. Rörelsen stod läromässigt nära den av C.O. Rosenius tolkade lutherska läran men också förbunden med de herrnhutiska kretsarna som tidigare varit verksamma i samma område. Missionsföreningens utbredningsområde sträckte sig till Östergötland och Linköpings stift samt till de delar av Småland som tillhörde Växjö och Kalmar stift. Inom rörelsen hade tidningen Pietisten, som Rosenius och Scott startade, ett stort inflytande. De första exemplaren av Pietisten nådde Östra Småland tidigt, strax efter att den börjat ges ut i Stockholm.

Tre personer som skulle få betydelse för den evangeliska väckelsen till norra Småland kom mellan åren 1846 och 1848 Det var: Per Ulander, präst i Tuna församling, Per Magnus Ahlberg, komminister i Pelarne i närheten av Vimmerby samt Reinhold Adolphe Louis Stackelberg greve på Stensnäs i Ukna socken. Stackelberg kom förövrigt att kallas för "läsargreven på Stensnäs". Dessa tre var knutna till Missionsföreningen men också till Evangeliska fosterlandsstiftelsen (EFS). År 1852 träffades Rosenius och greve Stackelberg på Stensnäs för första gången och 1854 hade man en gemensam samling i Västervik.

5.4.2 Projekt och verksamhet

Här följer några exempel på den verksamhet som man hade. År 1857 kom pastor Ahlberg med idén att bygga ett missionsskepp. I uppropet framhölls att det finns många skepp men få som har korset i sitt baner. Som förebild hade han Londons missionssällskaps första segelfartyg som fört missionärer till ön Otaheiti (Tahiti) vid Australien. Till Ahlbergs

⁵¹ Gustafsson, Johan. *Svenska Alliansmissionen och konfessionen*. 2004. s.13 ff. ; Bexell, Oloph. *Sveriges kyrkohistoria band 7*. 2003. s 63f

båtprojekt behövdes 20000 riksdaler, vilket man på kort tid lyckades samla in. Båten byggdes i Oskarshamn och fick namnet Hiram. Den gjorde ingen resa på de stora oceanerna men väl vidsträckta resor invid Östergötlands- och Smålandskusten.⁵²

Från året 1861 började Ahlberg ge ut Smålands Missionstidning vilken innehöll information om händelser inom de olika föreningarna. Pastor Ahlberg var en driftig man och startade även i Kristdala en missionsskola med undervisning för dem som önskade bli kolportörer.⁵³ Inom rörelsens lokala föreningar startades också barnhem på flera orter samt ett institut för dövstumma i Hjorted.

Ett annat exempel på vad man gjorde kan hämtas från den 22 april 1861, då det ordnades med missionsfest för de olika föreningarna i Mörlunda, med anledning av att man där öppnade ett nytt barnhem. Mötet varade 5-6 timmar. Senare i juni samma år ordnades ytterligare en missionsfest i Mörlunda där även greve Stackelberg medverkar. Till missionsfesten kom personer från över 30 socknar.

Wår dyra broder, Grefwe Stackelberg från Stensnäs, en af de få ädlingar som Herren har fått kalla och som inte blygas att både med ord och gerningar bekänna sig till den korsfäste Kristum och witna om hans härliga dygd.⁵⁴

År 1869 går ordförandeskapet över från Ahlberg till Stackelberg vilket ledde till en ännu starkare betoning på den rosenianska förkunnelsen där Kristi försoningsverk starkt betonades. Förkunnelsen fördes även ut inom rörelsen genom den gemensamma tidningen som nu fått namnet Nordöstra Smålands Missionsblad. I tidningen fanns i varje nummer utläggningar av Rosenius skrifter och framför allt från hans utgivna andaktsbok: *Dagbeträktelser*.

Missionsföreningens syfte och ändamål verkar ha varit att i överensställelsen med den heliga skrift och den lutherska bekännelsen främja kristi rikes tillväxt genom utsändande av predikanter och genom stödjande av missionsverksamhet.

⁵² Rodén, Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871*, del I. 1952. s.116f och Kjellberg, Knut, *Folkväckelse i Sverige*, 1994, s 221

⁵³ Kjellberg, Knut, *Folkväckelse i Sverige*, 1994, s 221

⁵⁴ Hofgren, Allan. *Svenska Trossamfund*. 1985, s. 42-43

5.5 Sammanfattning och analys av kapitlet

Möjligheten till resande utanför Sveriges gränser ökade också kontakterna med andra länder i Europa. Två skotska missionärer kommer redan 1807 till landet. Ebenezer Henderson, bosätter sig Göteborg och börjar han sin verksamhet i kapellet för engelsktalande i staden. John Paterson flyttar till Stockholm och blir till stor hjälp för det år 1809 bildade Evangeliska sällskapet. En av personerna bakom det Evangeliska Sällskapet, komminister Johan Wætterdahl måste ha känt till Paterson, eftersom han blivit tillfrågad. Dennes verksamhet har varit känd i huvudstaden och Wætterdahl har med stor sannolikhet varit en av dem som besökt samlingarna. Några år senare kommer industrimannen Samuel Owen och etablerar verksamhet i landet. Owen var själv påverkad av John Wesleys Metodistiska rörelse i Storbritannien och tog hit predikanter som förkunnade wesleyanismen. Den förste Joseph Stephan, var troligen alldeles för radikal och utmanade sannolikt även den Svenska Kyrkans präster i Stockholm. George Scott däremot kan ha varit moderat och försiktigare i sin framtoning, vilket visar sig i det förtroende som han fick, och det nätverk han lyckades bygga bland de evangeliskt sinnade i huvudstaden. Carl Olof Rosenius blev väl omhändertagen av Scott. Man kan undra om Scott visste till vilken nytta Rosenius skulle bli. Owen och Scott ansökte om att få bygga en lokal för den växande verksamheten. Ärkebiskopen J.O. Wallin är emot. Betlehemskyrkan blir ändå byggd och både George Scotts verksamhet och kapellet blir en förebild för den kommande svenska frikyrkligheten. Trakteter och småskrifter översattes från engelskan vilket måste ha skapat ett stort intresse för väckelsen i Storbritannien. Splittring i kyrkan skapades genom de evangeliska bekännarnas förkunnelse som ofta lyfte fram nya åsikter och idéer. En av de radikalaste var tanken att dela kyrkobesökarna i två läger: de som var innanför och de som stor utanför den *riktiga* församlingen. Förkunnandet av den tanken blev en bidragande orsak till den några år senare omfattande friförsamlingsbildningen i Sverige.

6. Nätverket i den evangeliska rörelsen i Sverige

Det finns många tecken på att man samarbetade inom den evangeliska rörelsen i Sverige under första hälften av 1800-talet. Hos Emelie Petersen(1780-1859) på Herrestads gård i Kärda socken utanför Värnamo, gästade flera av dåtidens väckta präster och lekmannaedare. Peter Fjellstedt var en av dem.⁵⁵ Den tidigare nämnde Carl Olof Rosenius var en annan gäst.⁵⁶ Till makarna Elise och Fredrik Rappe på gården Tagel, hade Petersen, en naturlig och nära relation. Elise Rappe (1784-1864) var Emelie Petersens yngre syster vilken kommit till Sverige redan i tioårs-åldern. Prästen och nykterhetskämpen Peter Wieselgren(1800-1877) fanns även han med i nätverket kring Emelie Petersen. Många andra var indirekt med i nätverket, som exempelvis Greve Adolf Stackelberg(d.1871) vilken var en av lekmannaedarna i den evangeliska rörelsen i norra Kalmar län.⁵⁷

6.1 Emelie Petersen, Mormor på Herrestad (1780-1859)

Emelie Petersen är en märklig kvinna som egentligen skulle behöva större plats i min uppsats. Omständigheterna i hennes hemstad Hamburg runt år 1800 gjorde att hon och hennes make bestämde sig för att flytta till Sverige. Gården Herrestad, i Kärda socken utanför Värnamo inköptes för parets räkning av Emelies yngre syster Elise och hennes make Fredrik Rappe. Emelie och Johann Philipp Petersen flyttade in i gården år 1813.⁵⁸

Emelie Petersen, kallad Mormor på Herrestad, föddes i Berlin 1780 och var fostrad i sträng luthersk anda. Hon var väl bevandrad i luthersk andaktslitteratur och sökte i Sverige sin uppbyggelse i Henric Schartaus (1757-1825), i hovpredikanten Anders Nohrborgs (1725-1767) samt i Jacob Otto Hoofs (1769-1839) skrifter.⁵⁹ Hon hade sedan tidigare kontakter i pietistiska kretsar i Tyskland och uppehöll kontakten med dem brevlades när hon nu bodde i Sverige. Hon sökte samarbete med andligt levande präster för att få stöd och hjälp att förverkliga sina pietistiska idéer då hon i praktisk handling satte igång med att starta skola, räddningshem och en arbetsförening för kvinnorna i bygden. Verksamheten på Herrestad kom

⁵⁵ Brännström, Olaus. *Peter Fjellstedt, Mångsidig men entydig kyrkoman*. 1994. s. 147

⁵⁶ Åberg, Göran. *Emelie Petersen 'Mormor på Herrestad' och hennes nätverk*. 2005. s. 11

⁵⁷ Rodén, Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till Greve A. Stackelbergs död 1871*. 1952. s. 127ff.

⁵⁸ Åberg, Göran. *Emelie Petersen 'Mormor på Herrestad' och hennes nätverk*. 2005. s. 20f.

⁵⁹ *Ibid.* s. 207f

att bli en förebild för det diakonala arbetet i Sverige.⁶⁰ Hon var också med och bildade en nykterhetsförening. Från och med år 1837 ordnade hon missionsböner på Herrestad och bjöd in förkunnare som Peter Wieselgren, Peter Fjellstedt, Carl Olof Rosenius och Per Magnus Elmblad.⁶¹ Peter Fjellstedt och Emelie Peterson samlade 1844 några kvinnor till den första kända syföreningen i Sverige.⁶² Emelie Petersen var inte sekteristisk till sin läggning utan tog emot alla som trodde på själens frälsning och eviga väl. Hennes grundsyn utvecklades från att vara konservativt luthersk till att omfatta en nyevangelisk, innerlig och varm religiositet som tog sig uttryck i omsorgen om bygdens fattiga och svaga.⁶³

Släkten Rappe hade stor betydelse för den evangeliska väckelsen i Småland under mitten av 1800-talet. Axel Ludvig Rappe fanns på Kristinelunds gård söder om Kalmar. Adolf Rappe huserade på Strömsrums gård utanför Ålem. Carl, August och Wilhelm skaffade sig herrgårdar i Småland. Carl och Emilia, systerdotter till Emelie Petersen, mormor på Herrestad, skaffade sig Draftinge, utanför Värnamo. August bodde på Trollebo vid Nye utanför Vetlanda och Wilhelm Rappe som var en ivrig nykterhetsledare bosatte sig på Tagel i Mistelås socken.⁶⁴

6.2 Peter Fjellstedt (1802-1881)

Nedan följer en rapport från Peter Fjellstedts besök i Ålems Kyrka 3 september, 1845, citerat från Westerwicks Weckoblad 7 september, 1845 och återgivet i Nils Rodéns bok *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871, del I*.

Gudstjänsten började kl. 10, men redan kl. 9 voro alla bänkar och sittplatser i kyrkan upptagna, så att ett större antal 'bättre fruntimmer' måste placeras framme i koret runt altaret. Pastor Fjellstedts föredrag var lika högtidligt som uppbyggligt och underhållande, så att ref. funnit att, ehuru predikan räckte 2 ½ timma, ingen enda av den betydande åhörareskaran önskade slutet, förr än det kom. Efter predikan upplästes en berättelse om missionen och en otalig mängd hedningar, vilkas grymma seder ännu ej blivit mildrade av 'religionens härliga läror.' Dessutom lämnade Fjellstedt en skildring av dessa vildars grymma och barbariska levnadssätt, 'hwilket bland mängden väckte fasa och bestörtning, och ett doft sorl från menigheten gick derwid genom tempelhafwet.'⁶⁵

⁶⁰ Åberg, Göran. *Emelie Petersen 'Mormor på Herrestad' och hennes nätverk*. 2005. s. 41ff. ; Kjellberg, Knut. *Folkväckelse i Sverige*. s. 225f.

⁶¹ Åberg, Göran. *Emelie Petersen 'Mormor på Herrestad' och hennes nätverk*. 2005 s.91ff.

⁶² Ibid. s.81

⁶³ Åberg, Göran. *Växjö Stift i historia och nutid* (2007), s 81 ff.

⁶⁴ Rodén, Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871, del I*. 1952. s. 121ff

⁶⁵ Ibid. s. 170

Peter Fjellstedt var med och bildade Lunds Missionssällskap 1845 och reste land och rike runt för att samla in pengar till sällskapets verksamhet. Han hade tidigare varit verksam som missionär för en missionsorganisation i Basel i Schweiz och hade en stor egen erfarenhet av att arbeta i avlägsna länder.⁶⁶

Fjellstedt föddes i Sillerud i Värmland 1802. Fadern var snickare och hemmiljön spartansk. Vid tio års ålder var Fjellstedt tvungen att tjäna sitt eget levebröd. På sommaren arbetade han som vallpojke och på vintern som undervisningshjälp åt andra barn. När han gick omkring bland kor, får och getter föddes en längtan efter att få studera.⁶⁷ Vid sexton års bestämde han sig för att skriva in sig vid skolan i Karlstad och lyckades under året fram till skolstarten spara ihop 20 riksdaler. Med dessa i ränseln vandrade han de tio milen från hemmet i Sillerud till Karlstad och gjorde en inträdesprövning vid skolan. Trots de svåra yttre omständigheter han levde under, lyckades Fjellstedt så väl med sina studier att han efterhand fick möjligheten att läsa på egen hand.⁶⁸ Studierna i Karlstad avslutades våren 1823 och Fjellstedt reste i september till Lund och avlade under hösten studentexamen inför biskop Esaias Tegnér⁶⁹ Efter terminens slut fick Fjellstedt plats som informator i Småland hos överstelöjtnant Kuylenstierna på Janstad i Långaryds församling och dennes släkting major von Mentzler på L. Segerstad i Refteleds församling. Under sin vistelse i Småland fick Fjellstedt uppleva ett andligt genombrott. Då han efter sin upplevelse predikade i Långaryd blev kyrkan fullsatt av åhörare.⁷⁰

Tiden var uppfylld av nyromatiken som betonade det exotiska, vilket med all sannolikhet påverkade Fjellstedt till att vilja bli en hednapredikant. Missionärstanken blev alltmer aktuell. Efter att han försökt att komma in vid ett av de stora missionssällskapen i London, *London Mission Society*, men inte lyckats, fortsatte han med att fullfölja sin teologiska utbildning i Lund. År 1828 då Fjellstedt väntade på sin prästvigning i Karlstad stift, kommer en judisk missionär, J.C. Moritz, som Fjellstedt tidigare träffat, på besök. Moritz hade fått kontakt med den tysk-schweiziska Baselmisionens föreståndare C. F. Blumhardt och rekommenderade

⁶⁶ Kjellberg, Knut. *Folkväckelse i Sverige*. 1994 s. 145f.

⁶⁷ Brännström, Olaus. *Peter Fjellstedt, Mångsidig men entydig kyrkoman*. 1994. s. 98

⁶⁸ Rodén, Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871*, del I. 1952. s. 151 ff.

⁶⁹ Brännström, Olaus. *Peter Fjellstedt, Mångsidig men entydig kyrkoman*. 1994. s. 100; Kjellberg, Knut. *Folkväckelse i Sverige*. 1994. s. 143f

⁷⁰ Rodén, Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871*, del I. 1952. s. 152

Fjellstedt att söka.⁷¹ Då ansökan kom in blev Blumhardt övertygad om Fjellstedts ärlighet och ödmjuka attityd inför uppgiften och han skriver tillbaka och ber honom komma till Basel. Blumhardt svarar Fjellstedt följande:

Frälsaren begär ingen stor kraft, ty den hava vi ju icke utan i Honom, men Han vill hava ett helt hjärta, ett barnsligt, ödmjukt och uppriktigt hjärta, som låter sig Hans vägar väl behaga. Vi tro oss hava funnit spår härav i ert kära brev.⁷²

Fjellstedt blev antagen och kom till ett av de äldsta missionssällskapen i Europa, Baselmissionen. Sällskapet var inte bundet till någon speciell konfession inom protestantismen men basen låg i det reformerta Schweiz. Missionen hade också en bas i det av pietism präglade Württemberg i Tyskland.⁷³ Efter fem månader av studier i Basel fortsatte Fjellstedt till Sverige för att försöka få till stånd ett ökande missionsintresse i landet. På vägen dit gjorde han ett antal besök i Tyskland för sällskapets räkning. När Peter Fjellstedt kommer till Sverige och Lund, träffar han för första gången Peter Wieselgren.⁷⁴ En djup vänskap växer fram dem emellan och tillsammans kom de senare att påverka den kyrkliga och andliga utvecklingen i landet. (Se brevväxling mellan Fjellstedt och Wieselgren i Nils Rodén: *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871*, del I.[1952])⁷⁵

Våren 1829 kommer han till Church Missionary Society i London för att studera språk och missionsstrategi. Fjellstedt lär sig bland annat arabiska, abbesinska, och amhariska samt Koranen med tanke på kommande uppgifter.⁷⁶ Fjellstedt fortsätter till Malta för att förbereda sig för en vistelse i Egypten och Abbesinien men på grund av oroligheter i området blir planerna skrinlagda. Han kallas tillbaka till London 1831, där han fortsätter sina språkstudier och gifter sig också med Christina Schweitzerbart. En kort tid efter bröllopet reser paret ut till Sydindien där Fjellstedt skall arbeta som lärare. Efter fyra år och en strapatsrik tillvaro med mycket arbete, återvänder familjen till England 1835, på grund av hustruns dåliga hälsa.⁷⁷ Året därpå åker Fjellstedt åter på missionsuppdrag, denna gång till Smyrna i Mindre Asien,

⁷¹ Brännström, Olaus. *Peter Fjellstedt, Mångsidig men entydig kyrkoman*. 1994. s. 106f

⁷² Ahnfelt-Laurin E. 1881. s. 7 ur brev till Fjellstedt den 12 april 1828, återgivet hos Brännström, Olaus. *Peter Fjellstedt, Mångsidig men entydig kyrkoman*. 1994. s. 106

⁷³ Brännström, Olaus. *Peter Fjellstedt, Mångsidig men entydig kyrkoman*. 1994. s. 107

⁷⁴ Ibid. s. 109

⁷⁵ Rodén, Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871*, del I. 1952. s 375ff, 380f, 389ff, 393f, 396, 399ff, 409

⁷⁶ Brännström, Olaus. *Peter Fjellstedt, Mångsidig men entydig kyrkoman*. 1994. s. 109

⁷⁷ Ibid. s. 122ff.

och arbetar bland annat med en revision av en bibelöversättning till turkiska. Fjellstedt hade tidigare läst arabiska och uppgiften var nu att närma sig de turkiska muslimerna.⁷⁸ Han får dock 1840 lämna området av hälsoskäl.⁷⁹ Fjellstedts missionsuppdrag är avslutade. Två år senare kallas Fjellstedt som resepredikant av Baselmissionen och sommaren 1843 återkommer han till Sverige efter 15 års bortavaro.⁸⁰

När Fjellstedt kommer till Sverige reser han mycket under de första tio månaderna och säger sig själv besöka 100 församlingar.⁸¹ Troligen talade han inför över 100 000 personer.⁸² I augusti 1843 deltog Fjellstedt på ett prästmöte i Linköping som kom att påverka den positiva utvecklingen för missionen i stiftet.⁸³ Han besökte även Jönköping i december samma år. Jönköping blev sedan utgångspunkten för resorna ett par månader. Han reser bland annat till Emelie Petersen på Herrestad samt gör ett besök i Långaryd där han tidigare varit informator. Den 19 februari besöker han gården Tagel i Mistelås socken, och familjen Rappe.⁸⁴ Fjellstedt fortsätter sedan resan mot Kalmar län. Från Kalmar skriver Fjellstedt ett brev till Basel där han nämner att han lärt känna flera präster och folk från de högre stånden vilka han hoppades ”voro vunna för Guds rike”. Bland bönderna hade han funnit att ännu fler var troende. Några missionsföreningar hade blivit bildade och fler hade det kunna bli om det bara funnits lämpliga ledare.⁸⁵

Efter tiden som missionär i Baselmissionens tjänst verkar Fjellstedt gärna vilja använda sig av termen ”protestantisk” istället för ”luthersk” om det sammanhang han verkar i. Vid den tiden fanns ett spänt förhållande mellan den konfessionellt lutherska teologiska fakulteten i Lund och Fjellstedts av pietistiskt inflytande färgade kyrkosyn. Bland lutherskt ortodoxa präster hade han också mött en anda av oförstående inför som han säger, sunda andliga livsrörelser i församlingarna, vilket också ledde till att begreppet luthersk inte riktig passade Peter Fjellstedt.⁸⁶

⁷⁸ Brännström Olaus. *Peter Fjellstedt, Mångsidig men entydig kyrkoman*. 1994. s. 128 ff

⁷⁹ Ibid. s. 136

⁸⁰ Rodén, Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871*, del I. 1952. s. 156ff

⁸¹ Brännström Olaus. *Peter Fjellstedt, Mångsidig men entydig kyrkoman*. 1994. s. 141

⁸² Rodén, Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871*, del I. 1952. s. 158

⁸³ Brännström Olaus. *Peter Fjellstedt, Mångsidig men entydig kyrkoman*. 1994. s. 143

⁸⁴ Rodén, Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871*, del I. 1952. s. 160

⁸⁵ Ibid. s. 158ff

⁸⁶ Brännström, Olaus. *Peter Fjellstedt. Mångsidig men entydig kyrkoman*. 1994. s. 148

Vad Fjellstedt önskade var en rikstäckande svensk missionsorganisation som kunde samla alla förmågor under ett tak. Under sin tid i Baselmisionens tjänst hade han upplevt tendenser till splittring vilket han såg som ett stort problem. Från England hade han med sig tanken om kyrkornas fria associationsrätt till missionssällskapen. Han ville se samma principer för den svenska verksamheten och undvek därför domkapitlets inblandning. Utbildningen av missionärer skulle universiteten ta hand om.⁸⁷

Våren 1845 kom så hela familjen Fjellstedt till Sverige och togs omhand av Emelie Petersen på Herrestad.⁸⁸ Ärkebiskop af Wingård och grosshandlare Gustaf Theodor Keyser ville göra upp resplaner för missionens ärenden.⁸⁹ Keyser var understödjare av George Scotts och C.O. Rosenius verksamhet och numera med i med i Stockholms Missionssällskap.⁹⁰ Friherrarna Rappe ville skapa en missionsfond med hjälp av egna donationer och insamlade medel för att kunna avlöna Fjellstedt.⁹¹ Man ville på så sätt lösa honom från Baselmisionens tjänst för att skapa ett självständigt missionsarbete i Sverige. Drömmen var ett missionsinstitut som kunde sända ut svenska missionärer.⁹² Som ett led i detta stiftades Lunds missionssällskap den 2-3 juli 1845 med Fjellstedt som ordförande och ledare. Bland styrelsemedlemmarna fanns också Peter Wieselgren och domprosten och nykterhetskämpen i Göteborg, Johan Henrik Thomander. Grosshandlare Keyser, från Stockholms var närvarande vid sällskapets bildande.⁹³

Fjellstedt fick tre huvuduppgifter⁹⁴:

- Att som resande predikant samla det missionsintresse som fanns i landet
- Vara redaktör för sällskapets tidskrift Lunds Missionstidning
- Planera för och leda det nya missionsinstitutet i Lund

De första två missionärerna som sänds ut från Lund åker till Kina 1849.⁹⁵ Tyvärr dödas en av missionärerna och den andra återkommer till Sverige sjuk och trött. Efter några ytterligare

⁸⁷ Brännström, Olaus. *Peter Fjellstedt. Mångsidig men entydig kyrkoman*. 1994. s.149 f

⁸⁸ Ibid. s.151

⁸⁹ Rodén, Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871*, del I. 1952. s 162

⁹⁰ Gustav Theodor Keyser tillhörde från början den herrnhutiskt påverkade Brödräfsamlingen i Stockholm. Han stödde George Scott då denne kom till Stockholm och fortsatte sedan understödja C.O. Rosenius, då Scott tvingades flytta. Se , Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871*, del I. 1952 s. 13f f

⁹¹ Rodén, Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871*, del I. 1952. s. 162

⁹² Brännström, Olaus. *Peter Fjellstedt. Mångsidig men entydig kyrkoman*. 1994. s. 150

⁹³ Rodén, Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871*, del I. 1952. s. 162 f

⁹⁴ Brännström, Olaus. *Peter Fjellstedt. Mångsidig men entydig kyrkoman*. 1994. s.154

⁹⁵ Ibid. s.156ff

misslyckanden och den svåra uppgiften för Fjellstedt att få missionärer att samarbeta trots olika teologiska riktningar, så avslutas verksamheten i Lund 1856.⁹⁶ En summering av Fjellstedts engagemang i Lund visar att han varit engagerad i för många saker, och inte riktigt kunnat fokusera på den yttre mission som sällskapet i Lund sysslat med. Missionsskolan kom dock att återuppstå i Uppsala 1862 under namnet Fjellstedtska skolan.⁹⁷

Att det inte alltid var lätt förstå sig på Fjellstedts tankegång visar följande uttalande hämtat ur Olaus Brännströms bok om Fjellstedt:

Fjellstedts prioriteringar vållade väl emellanåt bekymmer och frågor, men de var alltid inställda på att föra missionssaken framåt.⁹⁸

Fjellstedt engagerade sig varmt i samhällsfrågor av skilda slag. I samband med oroligheterna i Paris 1848, hade frågorna om det verkliga tillståndet bland folket vaknat till liv.⁹⁹ De vanvårdade barnens situation lyftes fram tillika med de lastbara människorna. Gesäller och vandrande hantverkare och dessutom även s.k. upplysta människor, ”en okunnig pöbel i kläde och siden”, behöver något mer än kyrkans vanliga arbete, ansåg Fjellstedt.¹⁰⁰ Därför skapade Fjellstedt tidningarna *Folkskolan* och *Bibelvännen*.¹⁰¹ Han ordnade också år 1854 en kolportörskurs för lekmanneevangelister inom Svenska kyrkan.¹⁰² Frågan var så viktig, tyckte Fjellstedt, då det framkommit att ”allehanda underliga berättelser” spridits i landet av sådana som sagt sig vara kolportörer men icke håller sig vid den rena läran.¹⁰³

Fjellstedt var sedan 1843 Wieselgrens bundsförvant när det gällde nykterhetsfrågan i Sverige. Tidningen *Folkskolan* kom att bli ett språkrör Fjellstedt kunde använda i nykterhets-saken, då tidningen enligt Fjellstedts intentioner hade en folkfostrande uppgift.¹⁰⁴

⁹⁶ Brännström, Olaus. *Peter Fjellstedt. Mångsidig men entydig kyrkoman*. 1994. s. 151ff

⁹⁷ *Norstedts Uppslagsbok* 1999

⁹⁸ Brännström, Olaus. *Peter Fjellstedt. Mångsidig men entydig kyrkoman*. 1994. s. 168

⁹⁹ *Ibid.* s. 170

¹⁰⁰ *Ibid.* s. 171

¹⁰¹ *Ibid.* s. 185

¹⁰² *Ibid.* s. 170f, 177f

¹⁰³ *Ibid.* s. 178

¹⁰⁴ *Ibid.* s. 187

Ett uppvaknande intresse började nu också att finnas för diakoni i Sverige och ett resultat är grundandet av det som skulle komma att bli Ersta Diakonianstalt 1851. Tidningen *Bibelvännen* kom på ett särskilt sätt att bli ett språkrör för diakonianstalten.¹⁰⁵

Mellan åren 1862 och 1872 är Fjellstedt adjunkt och predikant hos sin vän Peter Wieselgren i Göteborg. Han ansvarar för predikan och missionsböner och är verksam i Engelska kyrkan samt har ett stort ansvar för samlingar bland de stora skaror av människor som skall resa till USA från Göteborg.¹⁰⁶ År 1872 flyttade Fjellstedt och hans sjuka hustru till Kornthal i Württemberg, där hon senare avled 1876. Trots familjebekymmer företog han många missionsresor från Tyskland till Sverige. Efter hustruns död levde Fjellstedt de sista åren av sitt liv på sin skola, Fjellstedtska skolan, i Uppsala.¹⁰⁷

6.3 Peter Wieselgren(1800-1877)

Per Jonasson, eller mer bekant som Peter Wieselgren, föddes i Spånshult i Småland år 1800.¹⁰⁸ Han kom att bli en mångsysslare och engagerade sig som nykterhetsman, väckelsepredikant, litteraturhistoriker, fornforskare och bibliotekarie. Han förde en flitig brevväxling med många av 1800-talets kända personligheter och fick genom Jakob Gustav De la Gardie, en av dåtidens magnater, kontakter bland de svenska s.k. högre ståndspersonerna.¹⁰⁹ Han hade även kontakter med hovet och kung Oscar I. Hos De la Gardie i Löberöd fick han somrarna 1821 och 1822 tillfälle till att ordna dennes privata bibliotek och möjligheten att frossa i historia och skönlitteratur.¹¹⁰ Wieselgrens stora intresse för kultur och litteratur kom sedan att följa honom livet igenom.

Från 1833 var han kyrkoherde i Västerstad, ditkallad av De la Gardie. I ett brev beskriver Wieselgren situationen då han kommer till Västerstad på följande sätt:

folket kan ej läsa svenska, men suppa, stjäla, mörda, hu.¹¹¹

¹⁰⁵ Brännström, Olaus. *Peter Fjellstedt. Mångsidig men entydig kyrkoman*. 1994. s. 182

¹⁰⁶ Ibid. s. 197

¹⁰⁷ Ibid. s. 198ff.

¹⁰⁸ Aldén, Lars. Aronsson, Peter & Johanson, Lennart. red. *Phénoménen Peter Wieselgren*. 2002. s. 129

¹⁰⁹ Ibid. s. 129f.

¹¹⁰ Ibid. s. 130

¹¹¹ Ibid. s. 162

Wieselgren började ett arbete i bygden runt Västerstad som kom att handla om folkfostran på livets alla områden. Redan 1835 hade situationen ändrats så att man förvånade sig vilket yttrade sig på följande sätt:

”Vilken andakt som rådde i kyrkan, vilka svar han i predikoförhöret avplockade gamla och unga.” I skolan ”vimlade det av snygga och uppmärksamma barn”, och ”på åkrar och ängar, där arbetade ett lyckligt släkte”.¹¹²

En viktig skiljelinje i Wieselgrens liv går omkring år 1837 då han på ett mer engagerat sätt började arbeta för att ”befrämja folkets sedliga och religiösa liv”. Tidigare hade hans huvudintresse varit akademiskt och litterärt.¹¹³ Ett stycke värt att citera som visar på Wieselgrens engagemang finner man återgivet i boken *Sveriges sköna litteratur. En öfverblick vid akademiska föreläsningar I* av Peter Wieselgren:

Men människorna värdera åter osynliga skatter. Må vi dock härav lära att ej uppfostra blott för trons eller blott för idéernas rike ett släkte som dock strax måste utsändas i en värld, så arm både på tro och idéer. Nej här gäller att grundlägga en bildning för både fäderneslandet ovan och fäderneslandet under stjärnorne, där det Heliga sluter det Sköna, det Sanna och det Rätta i sin milda famn, där grundlighet och allvar härskar i allt.¹¹⁴

Wieselgren sökte sig härefter utanför det av kyrkan begränsade sockentänkandet, ett beslut som kom att påverka hans möjligheter till befordran inom Växjö stift men istället öppnade många andra möjligheter.

6.3.1 Wieselgren och folknykterheten

Nykterhetsrörelsen fick sitt genomslag genom Peter Wieselgren. Situationen i landet var besvärlig och kan beskrivas genom följande kommentar:

En högre svensk ämbetsman omtalar i en berättelse om en resa, som han 1834 företog i England, att man där ansåg uppgiften, att det i Sverige fanns över 150 000 brännerier så otrolig, att man frågade, om han ville sätta sitt namn under ett intyg om att så förhölle sig.¹¹⁵

¹¹² Aldén, Lars. Aronsson, Peter & Johanson, Lennart. red. *Phénoménen Peter Wieselgren*. 2002. s. 162

¹¹³ Göransson, Sven. *Recension av Theodor Freeman: Peter Wieselgren. En konturteckning i 1800-talsmiljö*. Kyrkohistorisk årsskrift 1950. återgivet hos Aldén, Lars. Aronsson, Peter & Johanson, Lennart. Red. *Phénoménen Peter Wieselgren*. 2002. s. 160

¹¹⁴ Wieselgren, Peter. *Sveriges sköna litteratur. En öfverblick vid akademiska föreläsningar I*. återgivet hos Aldén, Lars. Aronsson, Peter & Johanson, Lennart. Red. *Phénoménen Peter Wieselgren*. 2002. s. 160

¹¹⁵ Rodén, Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871*, del I. 1952. s. 53

Trots det ansåg de flesta att husbehovsbränningen var en naturlig rättighet man hade. Wieselgren skriver att ingen torde ana, hurudan ställningen var, då han kastade sig in i ”tjurfäktningen”.¹¹⁶

Trogne, vantrogne och otrogne, kristne och ateister och deister, konservative och liberaler, och medelvägs män, millionärer, tiggare och bärgade, ehuru söndrade i allt annat, voro dock eniga om det oskyldiga i ett rus.¹¹⁷

Madesjö nykterhetsförening var den första i Kalmartrakten och grundades redan 1837 av prosten Anders Sandberg(1897-1876). Första verksamhetsåret hade föreningen 640 medlemmar. Vid starten fanns det 359 brännvinspannor i bruk i socknen. År 1840 hade antalet sjunkit till 185 och följande år till 140. Fyra år senare kunde Sandberg vid husförhören konstatera att alla ansedda bönder och andra pålitliga husfäder fortfarande höll sitt nykterhetslöfte. Minst 120 hushåll avstod helt från bruket av brännvin.¹¹⁸ Som ett exempel tar jag med Nils Rodéns citat från utdrag ur Svenska nykterhetssällskapets årsredogörelse 1842-1843 i sin bok *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871*:

Det myckna Söndagssupandet wid kyrkan och uti de 170 kyrkostallen som här finnas, har ganska betydigen aftagit: husmödrarnas fordna omsorg att förse barn och tjenare – äfwen döttrar och pigor – med kyrkebrännvin har afstadnat, och den så kallade Lommaflaskan, som för kyrkogångaren ansågs viktigare än Psalmboken, wisar sig nu mera icke så oförsynt och oblygt.¹¹⁹

Då Wieselgren 1838 företog en resa genom södra Sverige kom han i kontakt med över 25 000 åhörare som lyssnade på hans hänförande och väckande föredrag om dryckenskapens utrotande. Nykterhetsföreningarna skulle inte bara verka för att medlemmarna själva slutade använda rusdrycker utan att man även slutade tillverka och sälja sådana. I Madesjö hölls mellan den 22-24 juli 1838 ett nykterhetsmöte som av Wieselgren ansågs vara det märkligaste av alla han deltog i under sin agitationsresa.¹²⁰ Prästen och nykterhetskämpen Johan Henrik Thomander(1798-1865) från Lund predikade för en oräknelig skara av över 4000 personer från med än 30 församlingar.¹²¹

¹¹⁶ Rodén, Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871*, del I. 1952. s 53

¹¹⁷ Ibid. s. 53

¹¹⁸ Ibid. s. 57

¹¹⁹ Svenska nykterhetssällskapets årsberättelse 1842-1843, s 36, återgiven i Rodén, Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871*, del I. 1952. s. 57

¹²⁰ Rodén, Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871*, del I. (1952) s. 61f

¹²¹ Fosterlandswännen n:r 11, återgivet hos Rodén, Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871*, del I. (1952) s. 61

Nykterhetsmötet i Madesjö fortsatte på eftermiddagen med att Wieselgren talade om nykterhetens betydelse och jämförde folkets plågor i gamla testamentet med de plågor man nu kunde se i Sverige. Prosten Anders Sandberg, tillade att han kallade himmel och jord till vittne över sina åhörare, i fall de skulle vara ”döfve och obeslutsamme vid sådane krafter som nu skett ibland dem.”¹²² Till den nykterhetsförening som Sandberg omedelbart anstiftade sökte sig genast flera hundra personer. På tisdagen den 24 juli hölls ytterligare ett möte med över 1000 personer närvarande. Thomander predikade över en text i Matt. 18:7 och påvisade att om något blivit av allmän förförelse, bör det av kärlek till Gud och bröderna försakas, även om det vore lika kärt som ett öga eller lika outhärligt som en hand eller fot.¹²³ Efter samlingen blev 120 personer inbjudna till prästgården på middag.¹²⁴ Eftermiddagen ägnades åt att tillsätta en kommitté med Thomander som ordförande och Wieselgren som sekreterare och man diskuterade möjligheterna att på bästa sätt åstadkomma en förändrad folksed, där inte supandet eller rusdrycksberedningen ingick som vana eller industri. Lorentz Peter Sellergren(1768-1843)¹²⁵, komminister i Hälleberga, kunde på grund av ålder och sjukdom inte närvara vid mötet men lät hälsa att han var med på nykterhetsreformen.¹²⁶

Nykterhetsverksamheten i Kalmar län stod i nära kontakt med nykterhetsrörelsen i övriga Sverige. År 1840 deltog prosten Sandberg i ett nykterhetsmöte tillsammans med Wieselgren och pastor George Scott i Engelska kapellet i Stockholm.¹²⁷ Några år senare, 1844, hölls ett regionalt årsmöte i Kalmar för södra Sveriges nykterhetsföreningar. Enhälligt utsågs baron Wilhelm Rappe, på gården Tagel (se tidigare nämnda Emelie Petersens nätverk), till ordförande. Rappe hade gjort sig känd som en målmedveten och framgångsrik ledare för nykterhetsverksamheten i Kronobergs län.¹²⁸

En torpare i Linneryds socken ger en bild från sin egen och många smålänningars kamp mot dryckenskapen:

Vid 14-års ålder började han att använda brännvin utan att tycka om det och hade vid 15-års ålder fått en sådan smak för denna dryck att han söp sig full, vilket t.o.m. ägde rum under konfirmationstiden. Då han var 18 år gammal, hade han redan blivit drinkare

¹²² Rodén, Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871*, del I. 1952. s. 62

¹²³ Ur Calmar-Bladet den 28/7 1838, återgivet hos Rodén, Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871*, del I. 1952, s. 62

¹²⁴ Rodén, Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871*, del I. 1952. s.62f

¹²⁵ Lorenz Peter Sellergren, präst och kyrklig ledare från Hälleberga socken som utövad stort inflytande på den småländska allmogen. Se *Norstedts Uppslagsbok*. 1999.

¹²⁶ Rodén, Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871*, del I. 1952. s. 63f.

¹²⁷ Ibid. s.75

¹²⁸ Ibid. s. 84f

och tömde brännvin stopvis. Han blev sin egen vid 25-års ålder men hade då förstört så mycket pengar på krogen, att han endast kunde betala hälften av den stuga, som han köpte. Den unge lantbrukaren var så fattig, att han icke en ägde en egen yxa. För att kunna skaffa sig nödiga saker beslöt han sig för att "hugga toppen av fyllerträdet" och inskränka sig till måttligt supande. Denna måttlighetsperiod varade i sex år. Men sedan toppen blivit avhuggen, "blef trädet vidare". Potatisen kostade en riksdaler skäppan, och både han och andra torpare måste baka bröd av trädknoppar. Det fanns brännvin men icke bröd. Torparen beslöt sig då för att rycka upp trädet med rötterna och bliva nykter och fann att det gick. "Ehuru wi förut woro blott 2 personer, slutar han sin skildring, "kunde wi likväl ej föda oss; ty det lilla, som förtjentes, åtgick mest till bränvin, och jag war dessutom sjuklig och mindre arbetfö. Jag kunde då ej heller komma till stånd med någon christendom, och blev därför äfwen af mitt samwete drifwen att omfatta nykterheten. Nu har jag warit nykter i tolf år, har egna hus, egen ko, föder och kläder 8 persons hushåll, har nödiga möbler, hwarjemte helsa, krafter och samwetslugn äfwen återkommit."¹²⁹

Det fanns starka kopplingar mellan nykterhetsrörelsen och läseriet och det skrevs i tidningar om religionsfanatismen som förmådde folk att vandra tiotals mil och förspilla tid för att höra på ett nykterhetsföredrag.¹³⁰ Wieselgren skriver att han inte fått det ringaste stöd bland den bildade folklassen och att han som Paulus nu går till folket istället. Läsarna hade enligt honom ett samwete som blandade sig i allt.¹³¹

Det blef just det föraktade läsarpaket förbehållet, att verka den brytning i stort, som ingen upplysning, ingen philantropi, ingen makt kunnat uträtta.¹³²

Att vara nykterhetskämpe och läsarleddare gick väl ihop. När människor blev väckta, som man uttryckte det, blev deras levnadsvanor omdanade. Nykterhetssaken hade i intim samverkan med den evangeliska väckelsen blivit en folkrörelse i de småländska bygderna.¹³³

Det fanns fler än Wieselgren som intresserade sig för folknykterhet. Den brittiske pastorn i Stockholm, George Scott (1804-1874) var tillsammans med Wieselgren och hade ett stort nykterhetsmöte i Jönköping 1840.¹³⁴

¹²⁹ Refererat ut Fosterlandswännen, n:r 1 1845, återgivet hos Rodén, Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871*, del I. 1952. s. 87.

¹³⁰ Se Rodén, Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871*, del I. s. 98
fotnotstext.

¹³¹ Rodén, Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871*, del I. 1952. s.61

¹³² E. Newman, *pånykterhetsmöte i Madesjö för hundra år sedan*, i Tirfing 1938, s. 138, återgivet hos Rodén, Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871*, del I. 1952. s. 61

¹³³ Rodén, Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871*, del I. 1952. s. 109

¹³⁴ Åberg, Göran. *Sällskap-samfund. Studier i Svenska Alliansmissionens historia fram till 1950-talets mitt*. 1972. s 87 ff

6.4 Carl-Olof Rosenius(1816-1868) och George Scott(1804-1874)

Rosenius teologi var starkt präglad av den Lutherska synen på synd och nåd. Enligt Rosenius är den kristne i en daglig kamp mot synden och i en kamp för att få leva i en innerlig gemenskap med Kristus. Bibeln var för Rosenius det främsta nådemedlet och hjälpen för den kristnes dagliga vandring. Rosenius hade växt upp i det av herrnhutismens läror präglade norrländska nyläseriet. De läste gärna Luther men utifrån ett herrnhutiskt perspektiv, vilket präglade Rosenius då han kom till Uppsala 1838.¹³⁵ Rosenius fick sommaren året efter kontakt med den brittiske pastorn George Scott. Scott hjälpte Rosenius ur sin andliga kris till en ny inre visshet och tro. Scott lät också Rosenius komma i kontakt med de läsare som fanns i huvudstaden och Rosenius fann sig snart mitt i en löftesrik andlig verksamhet. Rosenius valdes 1840 till sekreterare i den Biträdesförening för missionsverksamhetens befrämjande som bildats i Stockholm. Han fick också kontakt med grosshandlaren Gustav Theodor Keyser som kom att bli hans stöd under åren i Stockholm.¹³⁶ År 1841 då Scott reste till England och Amerika för att samla in pengar till arbetet i huvudstaden fick Rosenius ansvaret för söndagsaftnarnas och onsdagskvällarnas svenska gudstjänster i Engelska kyrkan. Tidningen *Pietisten* kommer till stånd under slutet av 1841 och första numret kommer ut i januari 1842. Scott har en längre tid mött ett allt starkare motstånd där han utsatts för häftiga angrepp i tidningarna. Den 20 mars 1842 trängde en uppretad folkmassa in i Engelska kyrkan och tvingade Scott att avbryta sin predikan. Hans försök att fortsätta verksamheten i Stockholm misslyckades då överståthållarämbetet 21 april förbjuder honom att hålla gudstjänster och religionsutövningar på svenska. Scott känner sig då tvungen att lämna landet. Engelska kyrkan förblir efter händelsen den 20 mars, stängd under ett flertal år. Rosenius står då 26 år gammal ensam kvar för arbetet och tar över det av Scott startade *Missions-tidning* samt *Pietisten*. Rosenius fortsatte på egen hand med att skriva och redigera *Pietisten* som med tiden kom att få allt fler prenumeranter. Båda tidningarnas upplagor växte under de kommande åren.¹³⁷ Skriften *Missions-tidning* fann sin väg långt ner i småländska bygderna genom bl.a. Adolf Fredrik Rappe.¹³⁸

¹³⁵ Rodén, Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871*, del I. 1952. s. 119

¹³⁶ Ibid. s.120

¹³⁷ Ibid. s. 119f

¹³⁸ Ibid. s. 120

6.5 Jönköpings traktatsällskap

En viktig del av den evangeliska rörelsens utveckling i Småland utgörs av bildandet av de många traktatsällskapen. Staden Jönköping har på flera sätt påverkat de småländska bygderna. Göran Åberg (1972) beskriver utvecklingen i Jönköpingstrakten i sin bok *Sällskap-samfund. Studier i Svenska Alliansmissionens historia fram till 1950-talets mitt*. Nedan följer ett sammandrag av bokens centrala innehåll.

Per Magnus Elmblad (1806-1887) kom 1836 till Jönköping som ämbetsbiträde åt kyrkoherden Johan Wetterling i Kristine Kyrka. Jönköping hade något år tidigare drabbats av en koleraepidemi där var sjunde invånare hade dött och efter det hade en brand ödelagt stora delar av staden. Elmblad förkunnade på ett lagiskt, pietistiskt sätt vilket ogillades av Wetterling. Efter ett år förflyttades han till åkers pastorat norr om Värnamo. Under sitt år i Jönköping hade dock ett antal högre stånd personer blivit väckta och dessa fortsatte att samlas. År 1840 ordnades ett stort nykterhetsmöte i staden med George Scott, Peter Wieselgren och Per Magnus Elmblad. Kring år 1850 fick gruppen en ledare i prästen Knut Wilhelm Almqvist som var präst och lärare vid Jönköpings skola. Almqvist ville gärna försöka reglera lekmanaförkunnelsen, som han ansåg hade ett stort värde, för att kunna garantera lärans renhet och även behålla den ordning som behövdes. Den 1 juli 1853 bildades därför Jönköpings Traktatsällskap med Almqvist som ordförande. Dock kom inte utvecklingen att gå som han ville utan istället gick den mot friare rörelser. Ledningen för traktat sällskapet togs nu över av häradshövdingen Thor Hartvig Odencrants som hade blivit gripen av den nyevangeliska väckelsen och Rosenius förkunnelse. Traktatföreningen omorganiserades 1861 till Jönköpings Missionsförening med uppgiften att samla in medel till inre och yttre mission, anställa predikanter och ordna missionsmöten i det nybyggda missionshuset i Jönköping. Den nyevangeliska väckelsen stöddes av ett 25-tal präster som var sammanslutna i ett brödraförbund vilket verkade för troslivets utveckling. De medverkade även till att man lät bygga många missionshus inom Jönköpingsdelen av Växjö stift. Predikanterna som utsändes från Jönköping var kända för sina evangeliskt-lutherska djuplodande predikningar, präglade av såväl allvar som glädje. Idag är Jönköpings traktatsällskap känt under namnet Svenska Alliansmissionen.¹³⁹

¹³⁹ Åberg, Göran. *Sällskap-samfund. Studier i Svenska Alliansmissionens historia fram till 1950-talets mitt*. 1972 s 87 ff.

6.6 Fortsättningen med Paul Peter Waldenström (1838-1917)

Många av den evangeliska rörelsens pionjärer hade utfört ett fantastiskt arbete och samlat mycket folk. Rörelsen hade nu spritt sig över landet och flera av dess ledare var till åren komna. Många insåg att det nu fanns ett behov av en samlande kraft för att kunna gå vidare. Där kommer Paul Peter Waldenström(1838-1917) in i bilden.

Paul Peter Waldenström föddes i Luleå 1838. Han växte upp i en läkarfamilj under sträng uppfostran.¹⁴⁰ År 1855 reste han till Uppsala för att studera latin, grekiska och teologi. Efter sin examen kom han till Kalmar för att bli informator¹⁴¹ hos landshövdingen. Landshövdingen varnade honom för två läsare som verkade i staden. Waldenström var en ivrig bibelläsare och djupt andligt intresserad och tog trots den varningen kontakt med läsarna. På läsarmötena blev han sedermera omvänd. Landshövdingen ertappade Waldenström med att be för sina elever och han fick ett ultimatum att antingen sluta med läseriet eller förlora arbetet. Han valde då att lämna sin anställning och for hem till Luleå.¹⁴² År 1858 återvände Waldenström till Uppsala för fortsatta studier och blev efter studierna prästvigd 1864.¹⁴³ Han försökte få tjänst inom kyrkan men blev vid flera tillfällen förbigången. Istället började han arbeta som lärare. 1863 fick Waldenström en tjänst vid Växjö läroverk vilket ledde till en förnyad kontakt med läseriet i Smålandsbygden. Från hösten 1865 tillträder han ett lektorat i Umeå i grekiska latin och hebreiska. Efter någon tid återkommer han till Uppsala för vidare studier ibland annat kyrkans bekännelseskrifter.¹⁴⁴ Från 1874 och fram till sin pensionering 1905 tjänstgjorde han vid läroverket i Gävle.¹⁴⁵ Waldenström fick under den andra Uppsala-perioden kontakt med EFS grundare Carl-Olof Rosenius som utgav tidningen *Pietisten*. Det var en tidskrift som nådde ut till bibelläsarna och innehöll uppbyggande texter och bibelundervisning. Waldenström besökte redan 1872 en enskild nattvardsgång och höll sedan en själv i Uppsala Missionskyrka 1876. Då ingrep ärkebiskop Anton Niklas Sundberg och krävde en förklaring av Waldenström.¹⁴⁶ Processen fortgick ända upp i högsta domstolen och hela den svenska pressen var engagerad i saken. Vad Waldenström visste var att även ärkebiskopen tidigare haft en enskild nattvardsgång i samma församling.¹⁴⁷ År 1876 samlades flera hundra till ett

¹⁴⁰ Kjellberg, Knut. *Folkväckelsen i Sverige*. 1994. s. 250f

¹⁴¹ Informator: *Manlig lärare som anställts för att undervisa barnen*. Källa: Norstedts plus-ordbok 1997

¹⁴² Kjellberg, Knut. *Folkväckelsen i Sverige*. 1994. s. 251

¹⁴³ Ibid. s. 253

¹⁴⁴ Ibid. s. 254ff

¹⁴⁵ Bexell, Oloph. *Sveriges kyrkohistoria band 7*. 2003. s. 299

¹⁴⁶ Nyrén, Bernhard. *Paul Peter Waldenströms minnesanteckningar 1838-1875*. 1928. s. 304f

¹⁴⁷ Nyrén, Bernhard. *Paul Peter Waldenströms minnesanteckningar 1838-1875*. 1928. s. 301

predikantmöte varvid man riktade en petition till Kungl. Maj:t. om en lagändring för att göra nattvarden mer fri.¹⁴⁸

När Waldenström 1868 efter Rosenius död fick ansvaret för *Pietisten* kom han alltmer att framstå som en ledare för väckelsen. Han införde ett slagord bland väckelsens folk: *Var står det skrivet?* Det var en frågeställning hämtad ur Luthers katekes. Den kritik man riktade mot Waldenström gällde en artikel i *Pietisten* 1872 som beskrev försoningen på ett för den tiden nytt sätt. Waldenström skrev:

Gud behöver inte blidkas genom en försoning, eftersom Gud är oföränderlig och aldrig kan vara något annat än kärlek.¹⁴⁹

Waldenström ansåg att det inte var Gud som behövde försonas utan människan. Gud var kärleken och ville försona människan med sig själv. Kristus led inte döden för att blidka Guds vrede. Uttalandet väcker inte någon diskussion idag då denna tanke blivit vanlig bland många samfund. På den tiden ledde påståendet till en långvarig diskussion i ämnet som berörde hela landet och det blev en bitter strid mellan kyrkan och nyevangelismen.¹⁵⁰ För många inom den nyevangeliska rörelsen ledde det till att man valde sida för eller emot Waldenström. Jönköpings missionsförening delades i två läger. En del kände sympati för Waldenströms försoningslära medan en minoritet följde den lågkyrkliga rosenianska synen.¹⁵¹

6.7 Sammanfattning av kapitlet

Emelie Petersen, på gården Herrestad utanför Värnamo, hade en evangelisk, innerlig och varm religiositet som yttrade sig i den stora diakonala insats hon gjorde i bygden runt sitt hem. Här föddes tankarna skapa ett diakoncentrum i Stockholm med en utbildning som skulle motsvara de behov som fanns av omsorg om gamla och sjuka. På Herrestad drev man en skola för barn samt hade regelbundna s.k. missionsböner som samlade mycket folk. Många av dåtidens ledande kyrkliga ledare kom regelbundet dit. Gården blev som ett andligt växthus där idéer föddes och frodades.

¹⁴⁸ Ibid. s. 301

¹⁴⁹ Ibid s. 301-302

¹⁵⁰ *Hovslätt. Missionsförsamling 125 år, 1991*

¹⁵¹ Åberg, Göran. *Sällskap-samfund. Studier i Svenska Alliansmissionens historia fram till 1950-talets mitt.* 1972 s. 11

Peter Fjellstedt växte upp under fattiga förhållanden i Värmland. Trots svåra förhållanden lyckades han själv finansiera sin skolgång och tog studentexamen 1823 för biskop Esaias Tegnér i Lund. Fjellstedt var mycket språkbegåvad och arbetade nära 15 år för Baselmisionen i Schweiz. Baselmisionen var en självständig, protestantisk organisation med ett ben i pietismen och det andra i det reformerta Schweiz. Fjellstedt var en energisk person som gärna hade många projekt på gång samtidigt. Om han hade bestämt sig för något så genomförde han det. Redan 1834 då Fjellstedt tillfälligt kom till Sverige för att försök väcka upp missionsintresset träffade han Peter Wieselgren i Lund. En djup vänskap växer fram dem emellan, vilket kom att få stor betydelse för de andliga folkrörelserna och nykterhetsrörelsen i Sverige. Fjellstedt skaffar sig en gedigen språkutbildning i England. Han arbetar bland annat i Indien och i Turkiet fram till 1845 då han återvänder till Sverige. När familjen Fjellstedt kom till Sverige fick de en period bo hos Emelie Petersen på Herrestad. Fjellstedt reste nu runt i landet och samlade stora skaror av människor till de möten och sammankomster han deltar i. Han fortsätter bygga på de relationer han har skaffat sig, och fortsätter hela tiden med att skaffa sig nya kontakter. Fjellstedt hade umgåtts i många olika sammanhang så att begreppet luthersk inte längre passade Peter Fjellstedt. Han kallade sig ofta för protestant istället, vilket kan bero på den tid han tillbringade i den samfundsfria Baselmisionens tjänst.

Fjellstedt är delaktig i arbetet med bland annat: Lunds Missionssällskap 1851, Ersta Diakonianstalt i Stockholm 1845, ordnar en kolportörskurs för lekmanneevangelister inom Svenska kyrkan 1854 och Fjellstedtska skolan i Uppsala 1862. De sista aktiva åren arbetar han tillsammans med Peter Wieselgren i Göteborg 1862-1872.

Peter Wieselgren är den person man på ett speciellt sätt förknippar med folknykterhetsrörelsen på 1800-talet. Liksom Fjellstedt är han djupt engagerad i folkfostran. Omvändelsen år 1837 blev en skiljelinje i Wieselgrens liv och han blev mer och mer engagerad i att "befrämja folkets sedliga och religiösa liv". Wieselgren var en mångsysslare och hade också ett stort intresse för litteratur och kultur vilket följde honom hela livet. Han hade en ingång bland de högre stånden i Sverige, men behöll samtidigt fokus på folkets väl. Han var en stor folktalare och folk reste långa sträckor för att få höra honom tala. Att vara nykterhetskämpe och läsarledare gick att förena. Både Fjellstedt och Wieselgren förenade den evangeliska tron och nykterhetssaken. När människor blev väckta, blev deras levnadsvanor förändrade.

Carl Olof Rosenius växte upp inom det herrnhutiskt inspirerade norrlandsläseriet. År 1838 kom han till Uppsala. Året efter fick han kontakt med britten George Scott i Stockholm och kom att bli involverad i hans verksamhet. Han börjar predika, och engagerar sig i onsdags- och söndagskvällarnas samlingar i Engelska kyrkan. Tillsammans med Scott skriver han i *Missions-tidningen* och startar med hjälp av Scott tidningen *Pietisten* som fortsättningsvis kom att bli den ledande tidningen för en evangeliska rörelsen i landet. Bara 26 år gammal, 1842 får han ensam ansvaret för att ta över Scotts verksamhet i Stockholm då denne på grund av folkligt och kyrkligt motstånd tvingas lämna landet.

På flera orter växer det fram regionalt betydelsefulla organisationer. Ett sådant exempel är Jönköpings Traktatsällskap med tongivande personer som Per-Magnus Elmblad, Thor Hartvig Odencrantz och Knut Wilhelm Almqvist. Rörelsen hämtar inspiration från Scotts och Rosenius verksamhet i Stockholm och från Peter Wieselgren. Man är en del av det nätverk som växer fram i landet men samtidigt växer tanken fram att starta egen kolportörs- och missionsverksamhet. Då konventikelplakatet tas bort 1858 och det blir lättare att samlas till möten och sammankomster växer rörelsen starkt i Jönköpingstrakten.

Efter år 1858 kommer frikyrkomannen Paul Peter Waldenström in i bilden. I Uppsala träffar han Rosenius och de två kommer att arbeta tillsammans under några år fram till Rosenius död 1868, då Waldenström tar över ansvaret för utgivningen av tidningen *Pietisten*. Under andra halvan av 1800-talet domineras den evangeliska rörelsen av P.P. Waldenström. Waldenström är känd för att ha använt uttrycket ”Hvad står det skrivet?”, och med det vill han betona betydelsen av bibelstudiet. Waldenström vill gärna se en gemensam evangelisk rörelse, och arbetar för att skapa en gemensam frikyrka. Alla är dock inte med då han 1878 är med och startar upp Svenska Missionsförbundet i Stockholm.

Både Fjellstedt, Wieselgren och Rosenius engagerar sig i olika saker men två områden verkar ha varit drivande för dem på ett speciellt sätt.

1. Samhällsengagemanget: De tre gör gemensam sak för nykterhetsrörelsen. Fjellstedt engagerar sig varmt i samhällsfrågor av skilda slag något som även Wieselgren gjorde. För Rosenius och Fjellstedt tog det sig uttryck i tidningarna *Pietisten*, *Bibelvännen* och *Folkskolan*.

2. Undervisningen: För Fjellstedt är undervisningen a och o. Han är med och startar Lunds missionssällskap vilket senare flyttas till Uppsala och uppstår i ny skepnad som Fjellstedska skolan Han sprider skrifter och predikar oförtrötterligt. En som gjorde likadant var Rosenius. Peter Wieselgren hade ett stort engagemang för nykterheten och en folkfostran på livets alla områden.

7. Diskussion

Två personer som utmärker sig i min undersökning är Peter Fjellstedt och Peter Wieselgren. De är ungefär lika gamla och verkar finna varandra då de för först gången träffas i Lund 1834. Båda är driftiga personer som vågar vara banbrytare inom sitt område. Det verkar finnas en stor portion av respekt och ödmjukhet hos dem. Målet verkar inte ha varit den egna saken utan snarare landets och folkets bästa. Ett exempel på det är när Fjellstedt flyttar till Göteborg och tjänstgör tillsammans med Wieselgren 1862. I början av sin missionskarriär, har Fjellstedt visat på en liknande attityd i sin ansökan till tjänst hos Baselmissionen.

Av de två verkar Fjellstedt vara den som haft det bredaste engagemanget genom alla de olika verksamheter han varit med och startat. Citatet i min tidigare text om att ”Fjellstedts prioriteringar vållade väl emellanåt bekymmer och frågor, men de var alltid inställda på att föra missionssaken framåt”¹⁵² tycker jag talar för att Fjellstedt är en ledargestalt med ett stort engagemang. Wieselgren är också en mångsysslare och verkade sig som nykterhetsman, väckelsepredikant, litteraturhistoriker, fornforskare och bibliotekarie. När det gäller samhällsintresset är Wieselgren inriktad på en sak nämligen nykterhetsfrågan.

7.1 Läran

Det är två engagerade ledargetsalter vi möter i dessa herrar med ett stort samhälls- och samtidsintresse. Folkfostran genom undervisning är det som både Wieselgren och Fjellstedt brinner för. Folkfostran kom att präglade den evangeliska väckelsen under 1800-talet. Idéerna för folkfostran kan man hämta ur Luthers undervisning. Där uttrycker Luther bland annat att Gud är inte bara intresserad av människans andliga väl utan bryr sig om hela livet. Som människor har vi ett ansvar för hur vi lever, enligt Luther. Luthers lärosatser verkar ha haft stor betydelse för engagemanget och inriktningen för det evangeliska arbetet. Kopplat med pietismens och herrnhutismens fromhet har det skapat en varm religiositet med ett starkt samhällsansvar.

7.2 Tidsandan

¹⁵² Brännström, Olaus. *Peter Fjellstedt. Mångsidig men entydig kyrkoman*. 1994. s. 168

Nyevangelismen hade ett protestantiskt, lutherskt innehåll med kopplingar till såväl pietistisk väckelse som den religiösa liberalismen. Kanhända beror det på att man i samhället såg en tolerantare hållning till religionen i upplysningens anda och på liberalismens intåg i landet. Liberalismens idé om att den enskilda människan styrs av ett samvete och själv ansvarar för sina val är en annan aspekt som kan lyftas fram. Det ledde i sin tur till en starkare motivation till att påverka sitt liv och sina levnadsvanor.

När det gäller ledarskapet så kan man nog beskriva Fjellstedt, Wieselgren och Scotts engagemang som nytänkande, något som enligt Weber kännetecknade protestantismens efterföljare. Att man vågar riskera sig sin egen position, ära och stolthet innebar att man vågade bryta mönster och göra det man trodde på trots motstånd och motvilja. Det finns flera exempel på detta i min text, bland annat från bildandet av Lunds Missionssällskap 1845, byggandet av den stora samlingsalen i Stockholm men framför allt förverkligandet av alla idéer i de olika missionssällskapen runt om i landet.

7.3 Nätverken

Nyκτηhetsrörelsen och den evangeliska rörelsen går hand i hand. Jag tror att nätverken spelade en stor roll, vilket vi kan se i samarbetet mellan Wieselgren, Fjellstedt och de många ledargetalter som finns i kyrkor och sällskap i landet. Scott och Rosenius leder till viss del ett eget nätverk på grund av att de verkar i Stockholmsområdet, men det finns flera tillfällen då man även träffar Fjellstedt och Wieselgren.

Tidningen *Pietistens* betydelse för den evangeliska rörelsen för sammanlänkandet i den evangeliska rörelsen mycket stor. Rosenius var skribent och av många anses han vara den viktigaste ledaren för den evangeliska rörelsen i Sverige. Nyκτηhet och samhällsengagemang var något som förenade Scott, Rosenius, Wieselgren och Fjellstedt. Ett exempel på det är det nyκτηhetsmöte Peter Wieselgren och George Scott hade i Jönköping år 1840.

Emellanåt kan enskilda personer fungera som överbryggare mellan olika nätverk. Grosshandlare Theodor Keyser kan vara en sådan. Keyser fanns nära George Scott och Rosenius i verksamheten i Stockholm. Han fanns också med vid bildandet av Lunds Missionssällskap. Det tyder på att Keyser har haft överbryggande funktion mellan Rosenius

och Fjellstedt-Wieselgren. Emelie Petersen hade i viss mån den funktionen, men vad jag kan läsa ut av litteraturen reste hon inte runt till de olika sällskapen. Hennes hem på gården Herrestad fungerade istället som en plats dit olika ledare kom och blev på det sättet ett centrum för den evangeliska rörelsen.

7.4 Slutsats

Syftet med uppsatsen var att belysa något om orsakerna till den stora kyrkliga förändring vi ser växa fram under första hälften av 1800-talet. Orsakerna är flera och jag har bland annat belyst den brittiska påverkan vi kan se i Stockholm och Göteborg. Grunden för förändringen är också beroende av liberalismens insteg i Europa och Sverige. Driftiga människor med framsynthet och empati skapade och drev väckelsen framåt. Den lärogrund man byggde på var i stort sett en luthersk tro blandad med en pietistisk fromhet där tanken på människans fria vilja påverkade. Ett gemensamt drag bland ledarna var att man ville förändra kyrkan och samhället. Kyrkans tro skulle förmedlas till folket och det skulle skapa ett bättre samhälle med en högre moral och bättre etiska kvaliteter än man för tillfället sett.

Referenser

Aldén, Lars; Aronsson, Peter & Johanson, Lennart. red. *Phénoménen Peter Wieselgren*. 2002. Växjö: Växjö Stiftshistoriska Sällskap.

Bebbington, David William. *Evangelicalism in modern Britain*. 1989. London: Routledge

Behre, Göran, Larsson, Lars-Olof, Österberg, Eva. *Sveriges Historia 1521-1809*. 1999(1985) Stockholm: Liber

Bexell, Oloph. (red).. *Sveriges Kyrkohistoria Band 7, Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid*. 2003. Stockholm: Verbums förlag

Brännström, Olaus. *Peter Fjellstedt. Mångsidig men entydig kyrkoman*. 1994. Uppsala: Svenska institutet för missionsforskning.

Christensen, Torben & Göransson, Sven. *Kyrkohistoria*. 1976. Stockholm: Esselte studium

Drummond, Andrew L. Bulloch, James. *The Scottish Church 1688-1843*. 1973. Edinburgh: The Saint Andrew Press

En kristen livsrörelse - Svenska Missionsförbundet 1978. Stockholm: Gummessons

Gustafsson, Johan. *Svenska Alliansmissionen och konfessionen*. 2004. C-uppsats vid Högskolan för lärande och kommunikation, Jönköping VT 2004.

Hofgren, Allan. *Svenska Trossamfund*. 1985. Stockholm: EFS förlaget

Hovslätts Missionsförsamling 125 år. 1991. Jönköping: Hovslätts Missionsförsamling

Hägglund, Bengt. *Teologins historia*. 1981. Lund: Gleerups

Jarlert, Anders (red). *Sveriges Kyrkohistoria Band 6. Romantikens och liberalismens tid*. 2001. Stockholm: Verbums förlag

Kjellberg, Knut. *Folkväckelsen i Sverige*. 1994. Stockholm: Carlssons

Neergaard, A. Stubbergaard, Ylva (red), *Politiskt inflytande*. 2000, Lund: Studentlitteratur

Norstedts Uppslagsbok. 1999. Stockholm: Norstedts

Nyrén, Bernhard. *Paul Peter Waldenströms minnesanteckningar 1838-1875*. 1928. Stockholm: Svenska Missionsförbundets förlag.

Rodén, Nils. *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död 1871, del I*. 1952. Norrköping: Aktiebolaget trycksaker.

Walan, Bror. *Församlingstanken i Svenska Missionsförbundet*. 1964. Stockholm: Gummessons förlag

Weber, Max. *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda*. 1978 (1934)Lund: Argos

Weber, Max. *Religionen, rationaliteten och världen*. 1996 (1920) Lund: Argos

Westin, Gunnar *Den kristna friförsamlingen i Norden*. 1956 Stockholm: E. Westerbergs boktryckeri och förlag

Åberg, Göran. *Sällskap-samfund. Studier i Svenska Alliansmissionens historia fram till 1950-talets mitt*. 1972. Stockholm: Almqvist & Wiksell

Åberg, Göran. *Emelie Petersen "Mormor på Herrestad" och hennes nätverk*. Växjö Stiftshistoriska sällskap. 2005. Lund: Arcus förlag

Åberg, Göran (2007). *Växjö Stift i historia och nutid*. Växjö Stiftshistoriska sällskap. Lund: Arcus förlag

Internet:

www.ne.se 080522

[www.en.wikipedia.org/wiki/John-Paterson_\(missionary\)](http://www.en.wikipedia.org/wiki/John-Paterson_(missionary)) 080904

www.en.wikipedia.org/wiki/Ebenezer_Henderson 080904

www.sv.wikipedia.org/wiki/Evangeliska_fosterlandsstiftelsen 080916